

Pomogáts Béla

Anyanyelvi Konferencia – egy szellemi műhely küldetése

Lőrincze Lajos emlékének

Nemzeti konzultációk

A határok fölött hidat építő magyar-magyar párbeszéd nem a „rendszerátalakítás” után vette kezdetét. 1989 után csak az történt, hogy beértek a párbeszéd intézményesülésének feltételei, és szervezettebbé lehetett tenni a dialógust, ezzel együtt eredményesebbé is. Mindennek tudományos konferenciák, kulturális összejövetelek, ifjúsági tanfolyamok és persze könyvek, valamint egy gazdag folyóirat: a *Nyelvünk és Kultúránk* voltak a következményei, egyben az intézményei. Igaz, ez az intézményesülés valóságos történelmi fordulatot jelentett, kialakította a dialógus folyamatosságát és rendszerességét, a több országban élő és tevékenykedő magyar értelmiség kölcsönös tájékozódásának és együttműködésének kereteit. Az együttműködés (a közös gondolkodás és cselekvés) szellemi „hálóját” ugyanis állandóan erősíteni, esetenként újrafonni kellett. Minthogy a magyar-magyar párbeszéd ügye nem csak az idő eróziójának volt kitéve, hanem politikai akadályoknak is – idehaza, a szomszéd országokban és a nagyvilágban egyaránt. Mindez igen nagy erőfeszítésekkel járt, és a munka során a „magyar összefogás” érdekében eljáró értelmiségieknek nem csak a tennivalók sokaságával kellett megküzdeniök, hanem időnként a hatalmi tényezők ellenkezésével, korlátozó intézkedéseivel is.

Magának a párbeszédnek mindazonáltal hosszú évtizedekre nyúlik vissza a története, és ez a történet csak a kommunista diktatúra legsötétebb évtizedeiben szünetelt. 1948 és 1963 között, midőn a magyar-román vagy a magyar-szlovák határon keresztül nem volt könnyű a közlekedés, a vajdasági és a kárpátaljai magyar értelmiséggel pedig szinte lehetetlen volt összeköttetést teremteni. A két világháború közötti korszakban mindennapos volt a „magyar-magyar dialógus”, nemcsak a kulturális életben, mindenekelőtt az irodalomban, amely mindegyik kisebbségi létbe kényszerített magyar népcsoport (nemzetrészt) lelki önigazgatásának legfontosabb intézménye volt, hanem a közéletben is. Korábban mindez természetesen a magyar politika történetének bizalmasabb köréhez tartozott, és igen hatékony akadályokba ütközött, minthogy szinte valamennyi szomszéd ország (talán Ausztria kivételével) súlyos korlátokat állított a „nemzeti párbeszéd” elé.

Meg lehetett őrizni ezeket a kapcsolatokat a második világháború végén és a háború befejeztével is. Közismert dolog, hogy például az erdélyi politikai, egyházi és kulturális vezető személyiségeknek, így gróf Bánffy Miklósnak milyen kezdeményező szerepe volt abban, hogy az 1944 nyári román „kiugrás” után a kormányzó elszánja magát az értelmetlen háború befejezésére. 1945 után, kivált a békeszerződés előkészületi szaka-

1 tudomány és társadalom

szában ugyancsak élénk párbeszéd alakult ki a budapesti és az erdélyi vezetők között. A Fülöp Mihály és Vincze Gábor szerkesztésében 1998-ban közreadott *Revízió vagy autonómia* című terjedelmes diplomáciai iratgyűjtemény minderről meggyőző bizonyítékokkal szolgál.

A közép-európai országok totális „szovjetizálását” követően azonban minden érdemi párbeszéd megszűnt az egymástól államhatárokkal elválasztott magyarok között. Mi több, ezek a határok szinte „vasfüggönyként” választották el a magyarság nagy csoportjait. 1956 nyaráig a kölcsönös rokonlátogatások is súlyos adminisztratív falakba ütköztek, és például egészen a hatvanas évek közepéig csak úgy lehetett utazni, hogy a román hatóságok beírták a vízumba a felkeresni kívánt várost, amelynek körzetét tilos volt elhagyni. Az alkalmi magyar látogatónak, turistának különben is állandó rendőri ellenőrzéssel, esetleg zaklatással kellett számolnia.

A párbeszéd újolagos kibontakozására először az irodalmi életben került sor, már a hatvanas évek közepén. 1968 nyarán a Magyar Írók Szövetsége nem kicsiny kezdeményező készségről számot adva, és bizony némi hivatalos nehezettel találkozáva megrendezte az egykor sokat emlegetett „kettős kötődés” vitát. Ez a kifejezés arra utalt, hogy a kisebbségi magyar irodalmak mibenlétét egyrészt társadalmi kötelek: az írók állampolgársága és az adott ország közléte, esetleg állami politikája iránt tanúsított elkötelezettsége, másrészt kulturális kötelek: az irodalom nyelve, nemzeti hagyományai, a kulturális és történelmi egység tudata, mi több, kollektív „lelkisége” határozzák meg. A „kettős kötődés” elmélete valójában kompromisszumos javaslat volt, a magyarországi szellemi élet ennek a kompromisszumnak a keretében próbált szorosabb köteleket kialakítani a határokon túli magyar irodalmakkal, próbálta létrehozni a magyar-magyar kulturális dialógus keretét.

Más kérdés, hogy ez a javaslat szinte mindenütt elutasításra talált, egyedül a belgrádi (pontosabban az újvidéki) művelődéspolitikai fogadta el. A csehszlovák politika enyhébben, a román erőteljesebben tiltakozott, sőt valóságos sajtókampányt indított a „kettős kötődés” elmélete ellen, és ebben a kampányban, a zsarnoki rendszer szokásai szerint, természetesen a romániai magyaroknak kellett főszerepet vállalniuk. A „kettős kötődésből” következő dialógus különben sem bontakozhatott ki igazán, minthogy a „prágai tavasz” elfojtása újra megmervítette a szovjetcsatlós országok hagyományos etatizmusát.

A párbeszéd ügye mindazonáltal csendesen, sokszor rejtetten mégiscsak előrehaladt, méghozzá két területen is. Egyrészt az úgynevezett „népi diplomáciában”: a hetvenes évektől kezdve magyarországi értelmiségiek, különösképpen fiatalok egész serege járta be (vonattal, autóval, kerékpárral) Erdélyt és a Felvidéket, később, már a nyolcvanas évek második felétől Kárpátalját, és szerzett tapasztalatokat az ott élő magyarok mindennapi életéről. Ebben az időben számtalan, máig tartósnak bizonyult barátság és szakmai együttműködés jött létre magyarországi, erdélyi, felvidéki, vajdasági és kárpátaljai értelmiségiek: írók, tudományos kutatók, újságírók és lelkészek között. Ezeknek a személyes és családi kapcsolatoknak igen nagy szerep jutott abban, hogy mindegyik oldalon igény támadt a nemzet szellemi és lelki egységének helyreállítása iránt. Az anyaország valójában ekkor ismerte meg igazán Erdélyt és a felvidéki régiót, és ennek a helyzetismeretnek a következtében növekedett meg tömeges méretekben az a nemzeti szolidaritás, amely azután az 1989–1990-es „rendszerátalakításban” nagy szerepet kapott.

A párbeszéd kibontakozásának második körét a kulturális, elsősorban az irodalmi élet hozta létre. A hetvenes években már rendszeressé váltak az írók és az irodalmi műhe-

lyek (kiadók, folyóiratok) közötti kapcsolatok. Kisebbségi magyar írók, mint az erdélyi Sütő András, Székely János, Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Kántor Lajos, a felvidéki Dobos László, Tőzsér Árpád, Gál Sándor, a vajdasági Gion Nándor, Tolnai Ottó, Végel László, Bányai János a magyarországi irodalmi életben is méltó helyet kaptak: megjelentek könyveik, írásaik folyamatosan voltak jelen a folyóiratokban, drámai műveik a színpadokon. Voltak esztendőik, midőn Sütő András drámái Erdélyben nem, csak Budapesten vagy Kaposváron kerülhettek a közönség elé.

A több (sőt egyre több, mert kezdetben öt, később nyolc) országba szakadt magyar irodalom lényegi egysége már a nyolcvanas évek közepére helyreállt, elsősorban azoknak a hazai íróknak és irodalomkritikusoknak – például Illyés Gyulának, Mészöly Miklósnak, Csoóri Sándornak, Sánta Ferencnek, Czine Mihálynak, Béládi Miklósnak, Ilia Mihálynak, Görömbei Andrásnak és másoknak – a bátor kezdeményezése nyomán, akik minden lehetséges fórumot felhasználtak a nemzeti irodalom átfogó egységének kinyilvánítására. Ez az egység természetesen nem az irodalmi nézetek és áramlatok egységesülését jelentette: a szellem világában, ahol a gondolatok, az eszmék és az irányzatok versenye hajtja előre a fejlődést, ilyen egység nem lehetséges és nem is szükséges. Az irodalmi egység kulcsa a kölcsönös tájékozottságban és az írók szolidaritásában rejlik: abban tehát, hogy ismerjük egymás törekvéseit és eredményeit, és kollegiális vagy éppen baráti viszony alakuljon ki a határok által elválasztott írók között. Legfőként pedig abban, hogy a nemzeti irodalom természetes egységének tudatát kívánjuk érvényesíteni. Hiszen Magyarország nem egyszer esett darabokra (például a török hódoltság idején), a nemzet és a nemzeti kultúra egységének eszméje és morálja mindennek ellenére töretlenül érvényesült (a nehéz korszakokban is).

Az irodalmi párbeszéd intézményesülése akkor történt, mikor a Magyar Írószövetség 1989 novemberi közgyűlése úgy döntött, hogy tagjai közé fogadja a határokon túl – a kisebbségi magyar közösségekben vagy a nyugati diaszpórában – élő magyar írástudókat, majd 1995-ben a szövetség vezető testületeiben: a választmányban és az elnökségben is szerepet adott nekik. Az irodalmi párbeszédnek ez az intézményes rendszere azóta is igen jól működik és egy kolozsvári, pozsonyi, újvidéki, ungvári vagy éppen bécsi és londoni magyar írónak ugyanolyan illetékessége van irodalmi életünk alakításában, mint magyarországi kollégáinak. Ennek az illetékességnek gyakorlati következményei vannak, a szomszédos országok kisebbségi magyar írói rendszeresen és tevékenyen vesznek részt a magyarországi irodalmi életben vagy az olyan írótalálkozókon, mint amilyen a keszthelyi Berzsenyi Helikon, a Tokaji Írótabor, a József Attila Kör tatai találkozói. Hasonlóképpen igen élénk a határon túl élő magyar kulturális személyiségek szerepvállalása az Anyanyelvi Konferenciák munkájában is.

A kilencvenes években már számtalan próbálkozás történt annak érdekében, hogy a magyar-magyar párbeszéd és együttműködés minél több területen, tehát a gazdaságban, a politikai pártok világában, az egyházakban, a kultúrában és a köznapi életben is érvényesüljön és szervezett formát kapjon. Emlékeztetek azok a „magyar-magyar csúcstalálkozók”, amelyeken a hazai és a kisebbségi magyar szellemi, kulturális, egyesületi vezetők kívánták egyeztetni a közös felelősség által megkövetelt lépéseket. Ezek a találkozások, illetve az, hogy a határokon túl élő magyar kultúrák képviselői rendszeresen jelen vannak a magyarországi kulturális életben, illetve, hogy a magyarországi kultúra munkásai folyamatosan szerepet vállalnak a kisebbségi magyar kulturális élet eseményeiben, nos, ezek

1 Tudomány és társadalom

a találkozások mára nemzeti kultúránk természetes rendjének részei. Ennek a rendnek a létrehozásában és alakításában vállalt állandó és nem egyszer kezdeményező szerepet az Anyanyelvi Konferencia.

A mozgalom létrehozása

Negyvenkét esztendeje jött létre az anyanyelvi mozgalom szervezeti kerete: az Anyanyelvi Konferencia. Az első találkozó – hosszabb előkészületek után – 1970 augusztusának elején ült össze Debrecenben, majd Budapesten. A háromnapos programot nagyrészt előadások és közös eszmecserek töltötték ki, de jutott idő városnézésre és kirándulásra is: a résztvevők szétnéztek a Hortobágyon, jártak Hajdúnánáson, Püspökladányban és Kecskeméten, a fővárosban pedig meglátogatták a Magyar Tudományos Akadémia Zene- és Irodalomtudományi Intézetét és a Fészek Klubot, amely különben az élő magyar irodalomról rendezett beszélgetés színhelye volt. Az előadások elsősorban a magyar nyelv megőrzésének, a nyelvvelésnek és az irodalmi kultúrának a kérdéseivel foglalkoztak, az előadók között megtaláljuk Bárczi Gézá, Lőrincze Lajost, Keresztury Dezsőt, Kálmán Bélát, Imre Samut, Szende Aladárt, Maróti Gyulát, Boldizsár Ivánt, Czine Mihályt, Béládi Miklóst és Szabolcsi Miklóst, tehát általában nyelvészeket, irodalomtörténészeket és írókat, a külföldiek közül pedig az Amerikából érkezett Nagy Károlyt és Sinor Dénest, az angliai Czigány Lórántot, a franciaországi Karátson Endrét, többnyire azokat, akik később az anyanyelvi mozgalom irányításában is szerepet vállaltak. Külön meg kell emlékeznünk Illyés Gyuláról, aki már korábban is egy átfogó magyar kulturális mozgalom létrehozását szorgalmazta, és élete utolsó évtizedében igen sokat tett ennek a mozgalomnak a sikere érdekében.

Magának az első összeövetelnek a céljait Bárczi Géza nyelvészprofesszor beköszöntő szavai fejezték ki: „Az öt világrészben szétszórt magyarság összetartozásának a tudata oly becses kincs, melyet minden magyar ember, akinek lelkében még nem némult el az anyanyelv csengése, még nem halványodott semmivé a közös történelmi múlt emléke, féltékenyen és aggódva őriz énjének legbelső rejtekében. Lehetnek és vannak magyar és magyar között az élet igen fontos kérdéseiben eltérő nézetek, de mindezeket túl és mindezek fölött minden magyar ember belső titkos ösztöne, egész szellemi és erkölcsi valósága abba a magyar – akár népi, akár magas – kultúrába nyújtja le gyökérszárait, melyet annyi évszázad pusztító viharai ellenére töretlen akarással, szívós munkával épített ki a mi népünk. S ha e szálak elszakadnak vagy elfonnyadnak, a gyökértelenül maradt egyén csak nagy sokára tud bizonytalanul belekapaszkodni az idegen talajba.” Hasonló gondolatokat rögzített a konferencia zárónyilatkozata, midőn összefoglalta a találkozó megrendezésének indokait és eredményeit.

Az 1970. augusztus 14-én keltezett zárónyilatkozat a többi között a következőket jelentette ki: „Az Anyanyelvi Konferenciának az volt a célja, hogy megvitassa a magyar nyelv és irodalom oktatásának, terjesztésének a külföldi élet sajátos feltételei közötti helyzetét, feladatait. [...] A kölcsönös megértés és közös felelősség jegyében lefolyt viták, megbeszélések során kirajzolódott a magyar nyelv külföldön történő oktatásának, megtartásának és művelésének sajátos problémái; felmerült a szülőföldhöz fűződő kapcsolat számos olyan kérdése, amely külföldön élő honfitársaink magyarságtudatának ébrentartására és gazdagítására vonatkozik. Sok javaslat hangzott el a magyar nyelv és irodalom oktatá-

sában való együttműködés kiszélesítésére, valamint arra vonatkozóan is, hogy külföldi honfitársaink miben igénylik a hazai szakemberek segítségét.”

A konferencia lezárásakor létrehozták az anyanyelvi mozgalom vezető szervét, az úgynevezett Védnökséget, amely azután – természetesen több alkalommal is megváltozott összetételben – egészen az 1992-es esztergomi konferenciáig szervező, irányító és összefogó szerepet kapott. A védnökség első elnöke Bárczi Géza budapesti nyelvészprofesszor lett, tagjai ifj. Bartók Béla; Bánk József váci megyéspüspök; Bognár József, a Magyarok Világszövetségének elnöke; Erdei Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára; Illyés Gyula; Keresztury Dezső; Kodály Zoltánné; Lotz János amerikai egyetemi tanár; Ortutay Gyula, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnöke; Rapcsák András debreceni egyetemi tanár; Sinor Dénes, a bloomingtoni egyetem tanára; Szamosközi István református püspök és Vas István költő voltak. Mindebből kitetszik, hogy a kommunista kormányzat bizalmi emberein kívül jócskán kerültek a vezetésbe olyanok, akik a megalakuló mozgalmat egy valóban hiteles nemzeti stratégia keretei közé kívánták elhelyezni. Később (Bárczi Géza 1975-ben bekövetkezett halála után) a legendás hírvilág nyelvész professzor: Lőrincze Lajos lett a védnökség elnöke, és maga a vezető testület is kiegészült, ötven tagjának fele a hazai, fele a nyugati magyar értelmiséget képviselte, s az első csoportból Czine Mihály, Imre Samu, Komlós Attila, a másodikból Éltető Lajos, Hamza András, Haraszi Sándor (az Egyesült Államokból), Romhányi László (Angliából), Tasnády T. Álmos (Belgiumból), Nagy Pál (Franciaországból), Bujdosó Alpár, Galambos I. Ferenc és Solymos László (Ausztriából) töltött be fontos szerepet a későbbiek során.

Ezt követve 1973-ban Szombathelyen, 1977-ben Budapesten, 1981-ben Pécsen, 1985-ben Veszprémben, 1989-ben Kecskeméten, 1992-ben Esztergomban, 1996-ban Egerben, 2000-ben Marosvásárhelyen, 2005-ben Komáromban, majd Budapesten, 2009-ben pedig Beregszászban jöttek össze konferenciára a nagyvilágban szétszórta élő magyar értelmiség képviselői, Pécsen már a Felvidékről és a Vajdaságból, Kecskeméten Kárpátaljáról, Esztergomban pedig már Erdélyből is. (Következő, most már meg nem valósítható összejövetelünket a vajdasági Zentára terveztük.) Ezek a konferenciák, korábban nagy, később kisebb létszámú találkozók nem csak a magyar oktatás, a nemzeti kultúra és a tudományos kutatás eredményeivel és feladataival vetettek számot, igen jó alkalmat kínáltak a személyes találkozások és eszmecsere számára is. Az anyanyelvi mozgalom munkájában, akárcsak általában a kulturális életben, mindig igen nagy szerepet kaptak a személyes kapcsolatok, megbeszélések – az egyetértésnek, a közös munkának az a szellemisége, amely eleve más jelleget adott a közös tevékenységnek, mint a máskülönben – az emigráció képviselőivel kapcsolatban pedig különösen – a hivatalos keretek között alakított dialógusok. Ilyen módon a kollegiális, mi több, baráti együttműködés igen erős morális erővel töltötte meg az építő munkát, a szervezeti életet.

Kihívások és eredmények

A mozgalom kezdetben a hazai és az emigrációban élő magyarság dialógusát volt hivatva szolgálni, s valóban nagy eredményeket ért el akkor, amikor lehetővé tette, hogy a nyugati világban élő magyar írók, tudósok, művészek, ha korlátozott módon és lehetőségek birtokában is, de jelen legyenek, megszólaljanak és közszereplést vállaljanak idehaza. Nem tudom, vajon az anyanyelvi mozgalom és az általa rendezett konferenciák nélkül

1 Tudomány és társadalom

ez a jelenlét és közszerepvállalás miként és főleg mikor következett volna be. Hiszen a kommunista párturalom képviselőjében fellépő kormányok az úgynevezett emigrációs politika keretében mindig arra törekedtek, hogy leszereljék és megosszák a politikai emigrációt, az emigráció militáns politikai szervezetei pedig elhatárolták magukat minden magyarországi kapcsolattól, s több ilyen szervezet még azt sem vette jó néven, hogy tagjai magánügyben látogatást tegyenek szülőföldjükön. Az Anyanyelvi Konferenciának éppen az a – sokszor a diktatórikus hatalom akarásával szemben képviselt – feladat jutott, hogy a lehetőségek szerint egymáshoz közelítse az itthon és az emigrációban élő magyar értelmiséget, s bizonyos óvatossággal, az adott és áttörhetetlen korlátok között szolgálja a nemzeti integráció gondolatát. Azt a gondolatot, amelynek érvényesülése a bekövetkezett politikai rendszerváltozás egyik legfontosabb feltétele volt, minthogy az idehaza, a kisebbségi sorsban és a nyugati diaszpórában élő magyar értelmiség belső integrációja és közös fellépése nélkül politikai változásokra egyáltalán nem kerülhetett volna sor.

A hazai tudományos, egyetemi és művészeti értelmiség néhány tagja, a kezdeményezők és vezetők között olyanok, mint Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Bárczi Géza, Lőrincze Lajos, Szathmári István és Czine Mihály, az emigrációs értelmiség soraiból pedig például Nagy Károly, Éltető Lajos, Hamza András, Lotz János, Galambos Iréneusz Ferenc, Gömői György, Nagy Pál, Papp Tibor és Bujdosó Alpár, felismerte annak fontosságát, hogy a nyugati világba kényszerített magyarságot, amennyire lehet, be kell vonni a hazai szellemi életbe, és lehetőséget kell teremteni arra, hogy az idehaza és emigrációban élő magyar értelmiségiek rendszeresen találkozzanak és eszmét cseréljenek egymással. Ez a felismerés az idők során mind általánosabb lett, s a nyolcvanas évekre az Anyanyelvi Konferenciák ugyanúgy a független magyar értelmiség fórumai lettek, akár csak a Magyar Írók Szövetsége vagy más összefogó szerepet vállaló kulturális szervezet és mozgalom. A független magyar értelmiség és a kormányhatalom által kötött kompromisszum természetesen nem lehetett kockázattól mentes, ez az értelmiség azonban végül is meg tudta őrizni szellemi integritását, és ki tudta alakítani azt a függetlenséget, amely minden értelmiségi tevékenység alapvető feltétele. A hazai értelmiségiek sohasem mondtak le azokról az alapvető értékekről: a magyar kultúra egységének eszméjéről és a nyugati világban született magyar szellemi alkotások integrálásáról, amelyeket az anyanyelvi mozgalomban akartak képviselni. A hatalom pedig bizonyos mértékig engedékenynek bizonyult, minthogy a kialakuló folyamattól – a nyugati magyar értelmiség hazai jelenlététől és szerepvállalásától – politikai hasznot remélt. Azonban még így is napirenden voltak a feszültségek és az összetűzések az anyanyelvi mozgalom és a kormányzat között. A nyugati világban élő magyar értelmiség ezekről a vitákról és küzdelmekről sajnos alig tudott valamit, s máskülönben is többnyire gyanakvással fogadott bármiféle Magyarországról érkező kezdeményezést. Bizonyára ez is okozta azt a részleges bizalmatlanságot, amellyel az anyanyelvi mozgalom néhány emigrációs kör és sajtótermék részéről annak idején találkozott.

Később is nem egyszer jelentek meg olyan vélemények a nyilvánosság előtt, amelyek mintegy megkérdőjelezték az anyanyelvi mozgalom hitelességét. Ezeknek a véleményeknek azonban sohasem volt valóságos tárgyi alapjuk, jobbra találgatásokra, politikai pletykákra és rágalmakra épültek, és csak azt igazolták, hogy képviselőik alig ismerték a magyarországi szellemi életet, ennek jeles egyéniségeit. Az emigráció néhány szélsőséges hangadója, hasonlóan néhány nekivadult hazai nagy torkú hordószónokhoz, szinte

mániákus indulattal próbálta aláásni a korábbi évtizedekben független közéleti szerepet vállaló értelmiségiek, írók, tudósok, illetve kulturális szervezetek erkölcsi hitelességét, beleértve ebbe azt is, hogy rágalomokkal illették például Illyés Gyulát, Németh Lászlót és Lőrincze Lajost vagy a Magyar Írók Szövetségét és persze az Anyanyelvi Konferenciát. Határozott meggyőződése – és ezt erősíti meg az a rokonszenv is, amelyet például Illyés Gyula, valamint a magyar kultúra más kiváló személyiségei az Anyanyelvi Konferenciák iránt kifejezésre juttattak –, hogy a nemzeti szolidaritás és az egyetemes magyar kultúra jóval eredményesebben használta ki az anyanyelvi mozgalom lehetőségeit, mint a politika. Az anyanyelvi mozgalom keretei között nem annyira a kormányzati szándék, mint inkább az a magyar értelmiségi szolidaritás érvényesült, amely le kívánta bontani a hazai és a nyugati magyar kultúra közé emelt ideológiai vasfüggönyöket.

Az anyanyelvi mozgalom kétségtelenül politikai kompromisszumok terméke volt, s mint ilyen, egyáltalában nem eredménytelen. Örvideni kellene, ha a magyar értelmiség, amelynek nem egy szószólója most oly mellőngető retorikával ítéli el a diktatúra köznapi politikáját, csakis ehhez hasonló kompromisszumokat kötött volna. Mert ezt talán elismerhetjük, más kompromisszumok tétje nem a nemzeti kultúra egységének helyreállítása volt, hanem az akadémiai tagság, az egyetemi katedra, a tartós nyugati kiküldetés!

Viták az anyanyelvi mozgalom körül

A hazai és a nyugati magyarság párbeszédének ügye, amelyet mindenekelőtt az anyanyelvi mozgalom szorgalmazott, széles körű vitát indított az emigráció köreiből. Még az első konferencia összehívása előtt a müncheni *Új Látóhatár* 1969. szeptemberi számában jelent meg Borbándi Gyula *Magánbeszéd a párbeszédéről* című írása, amely ha szóvá tette is a dialógus eredendő nehézségeit, tudniillik azt, hogy a budapesti kormány és az emigráció nem ugyanazt érti a párbeszéd fogalmán, végül a dialógus megindítása mellett adta le szavazatát. Borbándi kezdeményező írására többen reagáltak, így Csiky Ágnes Mária, Márton László és Thinsz Géza, általában egyetértőleg, voltak persze olyanok, akik radikálisan elutasították a magyarországi és a nyugati magyarok dialógusát. A leginkább kiegyensúlyozott álláspontot alighanem az emigráció nagy tekintélyű politikai vezérégyénisége, Kovács Imre foglalta el, midőn *Párbeszéd, kikkel és miről* című írásában maga is a dialógus felvétele mellett nyilatkozott.

A kialakult viták mindenestre elérték azt, hogy az emigrációban élő magyar kulturális személyiségek érdeklődni kezdtek az Anyanyelvi Konferencia iránt és egyre jobb meggyőződéssel vettek részt ennek munkájában. A mozgalomban így igen sok irodalmi vagy tudományos munkásságát tekintve széles körű elismertségnek és megbecsülésnek örvendő hazai és külföldi kulturális személyiség vállalt szerepet, mégpedig abban a meggyőződésben, hogy ez a szerepvállalás nem a kormányzat, hanem ellenkezőleg: az összmagyar kultúra és a szükséges nemzeti integráció ügyét szolgálja.

Nemcsak az „alapító atyák” gondolkoztak és tevékenykedtek ennek a meggyőződésnek a jegyében, hanem olyan magyar értelmiségiek is, akik rendszeresen vagy alkalmanként részt vettek az anyanyelvi mozgalom munkájában. Így a többi között Bánk József, ifj. Bartók Béla, Csoóri Sándor, Czine Mihály, Ginter Károly, Imre Samu, Kálmán Béla, Kodály Zoltánné, Köteles Pál, Szamosközi István, Szathmári István, Szende Aladár Magyarországról, Dobos László, Gál Sándor és Sidó Zoltán Csehszlovákiából, Fodó Sándor és

1 tudomány és társadalom

Dupka György Kárpátaljáról, Bujdosó Alpár és Galambos T. Ferenc Ausztriából, Czigány Lóránt és Gömöri György Angliából, Világhy Ernő és Világhy Katalin Németországból, Dedinszky Erika és Tüski István Hollandiából, Lázár Oszkár Svédországból, Sulyok Vince Norvégiából, Éltető Lajos, Fekete Pál, Ludányi András, Várdy Béla és Várdy-Huszár Ágnes az Egyesült Államokból. S ismét hangsúlyozni kell az Amerikában dolgozó (nemrég elhunyt) Nagy Károly egyetemi tanár munkájának fontosságát – nélküle nem lett volna anyanyelvi mozgalom. Ők és mellettük sokan mások fémjelezhetik az Anyanyelvi Konferenciák korábbi tevékenységét, és adhatnak hitelességet a mozgalom további munkájának.

Az Anyanyelvi Konferenciák természetesen részét alkották a magyar társadalomnak és szellemi életnek: ennek ilyen-amolyan módon része volt minden, ami ennek a társadalomnak a keretében helyezkedett el, még az ellenzéki vagy fél-ellenzéki tevékenység is. De nem épült be a hatalmi szerkezetbe, szinte mindig elutasította a hatalmi manipulációs tevékenységet, ellenkezőleg, képviselői, így Lőrincze Lajos, Czine Mihály vagy az amerikai Nagy Károly és Éltető Lajos időnként éles vitákat folytattak a hatalom embereivel. Így az 1981-es pécsi IV. Anyanyelvi Konferencián Nagy Károly 1956-ról mint forradalomról beszélt, Értavy-Baráth József az erdélyi magyarság elnyomása ellen tiltakozott, magam pedig az emigráció folyóiratainak, az *Új Látóhatások*, a *Katolikus Szemlének* a hazai nyilvánosságát szorgalmaztam – egyikünk sem kapott hivatalos dicséretet ezért. Arra, hogy az Anyanyelvi Konferencia, mint mozgalom és mint értelmiségi kezdeményezés, meg tudta őrizni magát attól a kézi vezérlésnek becézett irányítástól, amely máskülönben általánosan érvényesült, egyszerűen résztvevőinek nemzeti elkötelezettsége és vezetőinek eltökéltsége, egyszersmind józansága adott lehetőséget.

Az anyanyelvi mozgalom azzal, hogy lehetővé tette az emigráció számos kiváló egyéniségének s közvetve az emigrációban született műveknek és gondolatoknak a magyarországi jelenlétét, hozzájárult ahhoz, hogy a pártállami vezetés ne tudja ráerőszakolni a maga monolitikus ideológiai diktatúráját a magyar értelmiség egészére. Mint viszonylag szabad eszmecserék fóruma, igen nagy eredményeket ért el abban, hogy az emigrációban tevékenykedő magyar tudósok, írók, lelkészek, ifjúsági és egyesületi vezetők meg tudjanak szólalni idehaza, s gondolataik eljussanak a hazai értelmiségi közvéleményhez. Nem tudom, hogy ez a jelenlét és szerepvállalás az Anyanyelvi Konferenciák nélkül miként és főleg mikor lett volna lehetséges. Az Anyanyelvi Konferenciáknak az volt a történelmi jelentősége, hogy közös asztalhoz tudta ültetni a hazai és a nyugati magyar értelmiség hangadó képviselőit, és fórumhoz tudta juttatni a nyugati világban született magyar gondolatokat. Ezzel a konferenciák hozzájárultak ahhoz a szellemi erjedéshez, amely végső soron előkészítette a hazai politikai átalakulásokat, a nyolcvanas évek végén bekövetkezett történelmi fordulatot.

Megújulás és átalakulás

Az anyanyelvi mozgalom korábban nagyrészt az „emigrációs” magyarsággal kialakított dialógus intézménye volt. A rendszerváltozás történelmi folyamatában – az 1989-es Kecskeméti VI. Anyanyelvi Konferencia, majd az 1990 nyarán Rómaifürdőn rendezett védnökségi ülés után – ebben a tekintetben radikális átalakulás következett be. Az átalakulás követelményét először a Kecskeméti VI. Anyanyelvi Konferencián kiadott szándéknyilatkozat jelentette be.

Az átalakulást elsősorban a Magyarországon és általában a közép-európai régióban végbement politikai változások követelték meg. Ezek a változások mindeneke előtt a nyugati magyarság helyzetét alakították át. Az „emigrációt” ugyanis lényegében akkor már megszűntnek lehetett tekinteni: lassanként igazából senkinek sem volt különösebb oka arra, hogy politikai emigránsként éljen külföldön. A nyugati világban élő magyarok ma már itt-hon is gyakorolhatják politikai jogaikat, s részt vehetnek a gazdasági, politikai és kulturális életben. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy Nyugatról idővel minden emigráns magyar hazatér. Nyilvánvaló, hogy a nyugati magyarság túlnyomó része az őt befogadó országban kíván élni továbbra is: odaköti munkája, odaköti családi kapcsolatai. A második és harmadik emigrációs nemzedék tagjainak visszavándorlására pedig csak egészen kivételes esetben lehetett számítani.

A nyugati magyarsággal kialakított kapcsolatokat természetesen tovább kellett ápolni, a körükben vagy részvételükkel végzett anyanyelvi és kulturális programokat tovább kellett építeni. Mindazonáltal megerősödött az a meggyőződés, miszerint az anyanyelvi mozgalomnak a továbbiak során elsősorban a szomszédos országokban kisebbségi sorban élő magyarsághoz kell fordulnia. Ez a kisebbségi magyarság ugyanis a maga nemzeti kultúrájának és identitásának védelmében a korábbi évtizedekben elveszített intézményeinek helyreállítása céljából maga is várja az egyetemes magyarság elkötelezett, a szükség szerint áldozathozatalra is kész támogatását. Az anyanyelvi mozgalomnak ezt a stratégiaváltását indokolta az is, hogy a szomszédos országokban – az 1989-es közép-európai változások és a kommunista rendszerek összeomlása következtében – lehetőség nyílt arra, hogy a kisebbségi sorsban élő magyarság ismét számot vessen helyzetével, felmérje a diktatórikus korszakban elszenvedett károkat, és erőfeszítéseket tegyen nemzeti identitásának és kulturális intézményrendszerének helyreállítására.

Ezek az imént körvonalazott felismerések jelentek meg igen széles körben a mozgalom történetében nagy fordulatot hozó 1992 augusztusában Esztergomban rendezett VII. Anyanyelvi Konferencián, amely különben a Magyarok Harmadik Világkongresszusának első rendezvénye volt. Az elhangzott előadások: Dobos László bevezetője, Nagy Károly és e sorok írójának referátuma, valamint igen sok felszólalás azt a kérdést járta körül, hogy a kultúra lehetőségeivel és eszközeivel miként lehet erősíteni és szolgálni a nemzeti identitás teljes helyreállítását és a nemzeti szolidaritást. A találkozó részben munkabizottságokban látta el feladatait, így külön fórumok vetettek számot az irodalom és könyvkiadás, az egyesületi kulturális tevékenység, a külföldi hungarológiai műhelyek, az anyanyelvi oktatás és az anyanyelv használat, mint emberi jog kérdéseivel. A konferencia fontosabb előadásait és dokumentumait a mozgalom már hosszú évtizedek óta megjelenő folyóirata: a *Nyelvünk és Kultúránk* 86. száma tette közzé.

Végül az esztergomi konferencia mintegy kétszáz résztvevője arról is döntött, hogy az Anyanyelvi Konferencia a jövőben önálló egyesületként fog működni és a bíróságon bejegyezteti magát. Az összejevetel zárónapja egyszersmind alapító közgyűlés volt, amely a hagyományos Anyanyelvi Konferencia elnevezés megtartásával az új szervezetet, mint *A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságát* hozta létre. A társaság alapszabályt fogadott el, és alapítólevelet tett közzé. Az alapszabály a többi között a következőket rögzítette. „Az Anyanyelvi Konferencia – A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága független egyesület, amely a világ bármely részében – különösen a kisebbségekben – élő magyarság magyar anyanyelvének, kultúrájának megtartását, művelését, fejlesztését

1 tudomány és társadalom

szolgálja. Feladatait elsősorban kulturális és pedagógiai tevékenység által végzi. Ennek a tevékenységnek a körébe tartoznak az időszaki tanácskozások és konferenciák, az oktatási és kulturális gyermek- és ifjúsági táborok és tanfolyamok, a diákcsera-mozgalom, a pedagógusok, könyvtárosok, levéltárosok, újságírók és a nemzeti kultúra fenntartását és továbbadását szolgáló más szakemberek képzését, továbbképzését elősegítő tanfolyamok és találkozók, szakelőadók kiküldésének és cseréjének megszervezése, továbbá tankönyvek és más kiadványok, valamint a *Nyelvünk és Kultúránk* című negyedéves folyóirat megjelentetése. Feladatának tekinti a céljainak megfelelő tájékoztatást, valamint a magyar anyanyelv és kultúra megtartását és művelését, mint alapvető egyéni és kollektív emberi jogot védő tevékenységet is.”

Ugyancsak a társaság célkitűzéseit foglalja össze a konferencia végeztével kiadott zárónyilatkozat, ebből érdemes idézni a következő megállapításokat: „Társaságunk a magyar alkotmányosság alapján, mint szabad polgárok egyesülése kívánja végezni további munkáját. Továbbra is az Anyanyelvi Konferenciák hagyományaira, értékeire és eredményeire támaszkodik, egyszersmind a visszaszerzett nemzeti függetlenség és polgári szabadság nagyobb lehetőségeit igénybe véve szélesebb területen és módszeresebb munkával kíván tevékenykedni. Továbbra is a magyarság anyanyelvének, kultúrájának, nemzeti tudatának és összefogásának szolgálata szabja meg feladatait.”

Az újjászervezett egyesület megválasztotta tisztikarát. Tekintettel Lőrincze Lajos hosszan elhúzódó betegségére, elnökünk levélben jelentette be visszavonulási szándékát. A konferencia köszönetet mondott Lőrincze tanár úrnak sok évtizedes fáradhatatlan tevékenységéért, és őt a társaság tiszteletbeli elnökének választotta meg, ezt a tisztét azonban, nagy fájdalomra, már nem sokáig tölthette be, minthogy a következő esztendő őszén elhalálozott. A társaság elnöke e sorok írója lett, társelnökök: Gál Sándor Szlovákiából, Kántor Lajos Erdélyből, Lázár Oszkár svédországi egyetemi tanár Nyugat-Európából és Nagy Károly egyetemi tanár az Egyesült Államokból. A konferencia alelnöke Kolczonay Katalin tanár, újságíró lett. A közgyűlés ugyancsak megválasztotta a hatvantagú választmányt, mégpedig oly módon, hogy ebből húszan a magyarországi, húszan a Kárpát-medencében kisebbségben élő, húszan pedig a nyugati magyarságot képviselték. A választmányba igen sok közismert író, újságíró, tudós, tanár, lelkész és egyesületi vezető került, a többi között Magyarországról Beke György, Cservenka Judit, Csoóri Sándor, Debreczeni Tibor, Görömbei András, Jankovics József, Kulcsár Katalin, Sárközy Péter, Szathmári István, Erdélyből Bodó Barna, Cseke Péter, Gálfalvi György, Sylvester Lajos, a Felvidékről Dobos László, Máté László, Kárpátaljáról Dupka György, az Egyesült Államokból Fekete Pál, Várdy-Huszár Ágnes, Angliából Gömöri György, Romhányi László, Németországból Világhy Katalin, Franciaországból Lovas Margit, Nagy Pál, Svájcban Fáth Lajos, és képviselve voltak a lengyel, a litvániai, az északnyugati, a kazahsztáni, a brazil és az ausztráliai magyarok is. Már az új választmány jelölte ki az elnökség további hat tagját, ezek: Ginter Károly, Komlós Attila, Szathmári István, továbbá Erdélyből Péntek János egyetemi tanár, a Felvidékről Sidó Zoltán, a komáromi magyar felsőfokú tanintézet főigazgatója, Angliából pedig Gömöri György egyetemi tanár. A későbbiekben mindenekelőtt Komlós Attilának volt meghatározó szerepe: neki köszönhetjük Rákóczi úti irodánk létrehozását, ennek korszerű berendezését, s mint a Társaság ügyvezető elnöke (egészen a Határon Túli Magyarok Hivatalában betöltött irányító szerepéig) igen nagy érdemeket szerzett mozgalmunk működtetése körül.

A megújuló anyanyelvi mozgalom munkája során természetesen igényt tartott a hazai politikai és kulturális intézmények, valamint a nyugati világban élő magyar szervezetek, egyesületek, egyházak és kulturális műhelyek támogatására. Igen termékeny együttműködést alakított ki olyan hazai és külföldi szervezetekkel, amelyek elsősorban érdekeltek a magyar kultúra védelmében és a magyar-magyar kapcsolatok ápolásában. Tevékenységünk egy nagy részét ennek az együttműködésnek a keretében végeztük el: közösen szervezett tudományos, irodalmi és oktatási tanácskozások, értelmiségi találkozók, ifjúsági és gyermektáborok mutatták ennek a sokoldalú együttműködésnek az eredményességét. Ilyen együttműködés jött létre szervezetünk és a Magyar Írószövetség, a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, a Duna Televízió, a miskolci Kapcsolatok Alapítvány és Pro Recreatione, illetve az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE), az Erdélyi Magyar Tanáregyesült, a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete, a Csemadok, a Szlovákiai Magyar Tanáregyesület, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége, a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, a Horvátországi Magyarok Szövetsége, a Muravidéki Magyar Közösség, továbbá a Magyar Pax Romana Fórum, az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem, az amerikai Magyar Baráti Közösség (Itt-Ott) és az Amerikai Magyar Tanáregyesület, valamint számos más, a kisebbségi körülmények között vagy a nyugati világban működő magyar oktatási, kulturális és nyelvművelő egyesület között.

Az újjászervezett Anyanyelvi Konferencia minden korábbi értékét tovább kívánta ápolni, egyszersmind minden korábinál szélesebb körű kulturális tevékenységet kívánt folytatni. Az anyanyelvi kultúra gondozásának és védelmezésének ugyanis szerintünk egészen széles körű értelme van. Anyanyelven nem pusztán nyelvhasználatot kell érteni: magyar anyanyelvünkkel szorosan összefügg kultúránk, hagyományvilágunk, zenei anyanyelvünk és nemzeti identitásunk, valamint történelmileg kialakult mentalitásunk. A konferencia fogalma pedig talán megtéveszthető lehet, ugyanis az anyanyelvi mozgalom már régóta nemcsak a négyévente megrendezett összejövetelekre: anyanyelvi konferenciákra korlátozódik, medrében ott vannak a tanári továbbképző tanfolyamok (korábban Debrecenben és Békéscsabán, majd Szombathelyen), az ifjúsági találkozók, amelyeken hagyományosan nyugati és kisebbségi magyar fiatalok vettek részt, illetve az ugyancsak hagyományos sárospataki, balatoni és esztergomi anyanyelvi táborok), valamint egyéb értelmiségi és szakmai találkozások.

Konferenciák és találkozók

Az Anyanyelvi Konferencia mögött immár több mint négy évtizedes múlt áll, és midőn az átalakulást bejelentettük, szinte biztosak voltunk abban, hogy igen nagy és tartalmas jövő vár ránk. Meggyőződésünk szerint szüksége volt rá a szétszórt és szétszóródott magyarságnak, minthogy a nemzet kulturális, szellemi és lelki egységének helyreállítására irányuló oly szükséges nemzeti stratégia egyik fontos műhelye és végrehajtója lehetett volna. Tevékenysége nem irányult más népek és kultúrák ellen, sőt reméltük, hogy előbbutóbb kapcsolatot tudunk találni más európai népek és különösen a szomszéd népek kulturális szervezeteivel. Így kapcsolatot találtunk a Buracu professzor által vezetett kolozsvári Interetnikai Szövetséggel és a budapesti Szlovák Kulturális Központtal, emellett az Anyanyelvi Konferencia kezdeményező szerepet vállalt az 1995 májusában Magyar-

1 tudomány és társadalom

országon megrendezett magyar-román értelmiségi kerekasztal-beszélgetés szervezésében.

Mozgalmunk mindazonáltal természetesen a részeire szakított magyarság kulturális összefogását tartotta stratégiai feladatának, és arra törekedett, hogy hatékony segítséget adjon a kisebbségi magyaroknak anyanyelvük és nemzeti kultúrájuk ápolásában, nemzeti identitásuk védelmében. Ezért elsősorban a kisebbségi magyarság oktatási és művelődési szakembereivel: tanárokkal, tudósokkal, újságírókkal, népművelőkkel, lelkészekkel, egyesületi és ifjúsági vezetőkkel hozott létre kapcsolatot, és számukra szervezett találkozót, konferenciákat, szakmai továbbképzési lehetőségeket. A mögöttünk álló évtizedekben az Anyanyelvi Konferencia, általában együttműködve határokon túli társszervezeteivel, évente átlagosan tizenhat-tizenhét szakmai találkozót rendezett meg: a többi között Budapesten, Keszthelyen, Kecskeméten, Kolozsvárott, Szatmáron, Temesváron, Kassán, Galántán, Szencen, Ungváron, Szabadkán, Adán, Eszéken és Lendván, emellett évente tizenkét-tizennégy ifjúsági és gyermektábort is szervezett: a többi között a Balatonnál, a Velencei-tónál, Esztergomban, Tatán, Tiszasason és Sárospatakon, illetve a szomszédos országok magyarlakta területein. Ugyancsak számontartásra méltó az a továbbképzés, amelyet mozgalmunk a kisebbségi életben tevékenykedő óvoda-pedagógusok számára szervezett minden nyáron a kisvárdai Református Gimnázium kollégiumában, ezen elsősorban kárpátaljai pedagógusok vettek részt.

Néhány találkozóra érdemes külön is utalni ezek közül. Így az Anyanyelvi Konferencia és a Berzsényi Társaság által közösen szervezett keszthelyi Helikon Napok keretében rendeztük meg a határon túl dolgozó magyar irodalmi és nyelvészeti tanszékek (Kolozsvár, Pozsony, Nyitra, Ungvár, Újvidék, Bukarest) tanárainak eszmecserejét, a magyar nyelv-művelő társaságok, majd a kárpát-medencei magyar irodalmi folyóiratok szerkesztőinek találkozóját Kolozsváron; a Szabédi László-napok keretében eredményes konferenciát rendeztünk a századvég magyar feladatairól, a magyar irodalmi felsőoktatásról, illetve az egyház és a társadalom kapcsolatairól; a kassai Kazinczy-napok keretében a magyar sajtónyelv, valamint általában a magyar kisebbségi nyelvhasználat kérdéseit tekintettük át; az ugyancsak kassai Fábry-napok keretében a magyar kulturális régiókról adtunk képet; Szabadkán a mi támogatásunkkal évente rendezték meg a Kosztolányi Dezső-napokat; Adán részt vettünk a Szarvas Gábor Nyelv-művelő Napok rendezésében; Lendván sikeres konferenciát tartottunk a magyar nemzeti tudat erősítésének feladatairól; Kecskeméten pedig két alkalommal szerveztük meg a Lőrincze Lajos-napokat, amelyeken a kárpát-medencei magyar tanár- és tanítóképző intézetek oktatói vettek részt. Sok hasonló összejövetelt, találkozót lehetne még említeni.

A most bemutatott tevékenységet valójában társadalmi munkában végzik az anyanyelvi mozgalom tisztviselői. A legutóbbi, 2009-ben Beregszászban rendezett konferencia tizenhat tagú választmányt és nyolc tagú elnökséget hozott létre. Ez utóbbinak a következők a tagjai: elnöke: ennek az írásnak a szerzője, alelnökök: Balázs Géza budapesti egyetemi tanár és Péntek János kolozsvári nyelvészprofesszor, tagjai: Bodó Barna egyetemi tanár Kolozsvárról, illetve Temesvárról, Dupka György kárpátaljai író, az ottani magyar kulturális élet vezető személyisége, Cservenka Judit újságíró, a *Nyelvünk és Kultúránk* című anyanyelvi folyóirat felelős szerkesztője, Fazekas Tiborc hamburgi egyetemi tanár, Hajnal Jenő a magyarkanizsai kulturális központ igazgatója. Elnökségünk nyolcadik tagját, az Egyesült Államokban egyetemi tanárként dolgozó Nagy Károlyt az elmúlt esztendőben

veszítettük el. A választmány három tagozatból áll: magyarországiakból, kárpát-medenceiekéből és nyugati magyarokból, és olyan ismert tudósok, írók, közéleti személyiségek vesznek benne részt, mint Szarka László történész, Gálfalvi György marosvásárhelyi író, Zubánics László kárpátaljai művelődéstörténész, Tar Károly és Moritz László svédországi egyesületi vezetők, Papp László amerikai építész, Sárközy Péter Rómában tevékenykedő egyetemi tanár és Várdy Béla az Egyesült Államokban élő történészprofesszor.

A konferencia sokirányú tevékenységének megszervezése és ellátása természetesen anyagi eszközöket kívánt, noha az Anyanyelvi Konferencia mindig igyekezett igen takarékos összejöveleteket szervezni és működési költségei is meglehetősen alacsonyak voltak. Számított természetesen az országgyűlés költségvetési támogatására, emellett a Művelődési Minisztériumra és a Határon Túli Magyarok Hivatalára, valamint az Illyés és a Soros Alapítványra. A találkozók és anyanyelvi táborok költségeinek megszerzése azonban sokszor így is szinte emberfeletti erőfeszítéseket kíván, és sajnos tapasztaltunk értetlenséget, közömbösséget is. Így például a *Nyelvünk és Kultúránk* című folyóiratunk megjelentetése mindig különös erőfeszítéseket kívánt (ebben a tekintetben Beke Györgynek, Komlós Attilának és Cservenka Juditnak voltak különleges érdemei). Folyóiratunk a nemzeti kultúra régióinak kapcsolatrendszerét építette ki, szakmai tekintetben igen színvonalasnak tartják Budapeستől Marosvásárhelyig és Kassától Szabadkáig.

Anyanyelvi mozgalom és kulturális stratégia

Nem lehet eléggé nagy fontosságot tulajdonítani annak, hogy a több országban élő magyar politikai közösség dialógusa és együttműködése intézményes keretek közé került, következésképp magasabb fokú stratégiai tervezéssel és nagyobb gyakorlati hatékonysággal felelhetett meg annak a felelősségnek, amelyet ráruházott a szerencsétlen módon alakult huszadik századi magyar történelem a Trianon után egymástól elválasztott nemzeti közösség kulturális egységének megőrzését szolgáló igény. Abban is bizonyos vagyok, hogy a magyar-magyar párbeszéd ma, a rendszerváltozás után két évtizeddel is, a kultúra, a kulturális kapcsolatok világában haladhat előre igazán. Már csak annak következtében is, hogy több országban, kisebbségi közösségekben és szétszóródásban élő tizenégy-tizenöt millió magyar nem politikai, hanem kulturális értelemben alkot nemzetet, és a magyar-magyar dialógus intézményesített rendszerének egy kulturális nemzet érdekeit, anyanyelvi művelődését, kollektív önazonosságának fenntartását kell szolgálnia.

A magyar kultúra nemzetfenntartó képessége, szerepe és ereje nem lehet kétséges, mint ahogy ez sohasem volt kétséges a mögöttünk álló évszázadokban. Nem kevesen beszéltek arról, hogy a magyar nemzet valójában kultúrája és mindenekelőtt irodalma által létezik. Természetesen fontos szerepe van az állami intézményrendszernek, a gazdasági tevékenységnek, a társadalmi mozgalmaknak, az egyházaknak, akár a sportnak is. Azt azonban igen kockázatos lenne állítani, hogy a nemzet legfontosabb összetartó tényezője a tömegsport (mindenekelőtt a labdarúgás) volna, és a nemzeti erőforrásokat mindenekelőtt ennek szolgálatába kellene állítani. Kultúránk és főként irodalmunk nemzetfenntartó küldetését szinte minden gondolkodó magyar elme az első helyre tette – olyan államférfiak, mint Bethlen Gábor, Zrínyi Miklós, Széchenyi István, Bethlen István, Teleki Pál, Klebelsberg Kunó vagy éppen Bibó István, és természetesen olyan írók, mint Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Ady Endre, Babits Mihály és Illyés Gyula.

1 tudomány és társadalom

Csupán egyetlen érvelést szeretnék idézni itt, Szabó Zoltánét, a londoni emigrációba kényszerített neves „népi” íróét és szociográfusét, aki 1974-ben írott *Hungarica Varietas* című esszéjében fejtette ki azt a gondolatot, miszerint a magyar nemzet mindig „irodalmi nemzet” volt, és annak is kell maradnia. „Az irodalmi nemzetet – olvashatjuk itt –, mint minden nemzetet – az a bizonyos, >mindennapi népszavazás< tartja össze. Vagyis egyéni döntések az együvé tartozás mellett. Mihelyt az összetartozás-tudat az írókban, kifejezése a szellemi életben elhalványul, vagy elnémul, az irodalmi nemzet gyöngül, a minőség rokkan, a tehetség elbátortalanodik, az értelem eleven erői elszikkadnak, a szellem élet vérkeringése elakad. A nemzet megszenvedti.” Valójában ennek az „irodalmi nemzetnek” a határokon átvélő létét és megmaradását szolgálta az Anyanyelvi Konferencia munkája is.

A magam részéről (és gondolom ebben igen sokak véleményét és meggyőződését képviselhetem) mindig is megkerülhetetlen feladatnak láttam a magyar kultúra, mindenekelőtt a magyar irodalom, azaz a kulturális „civil-társadalom” intézményeinek és szervezeteinek bevonását mind a magyar-magyar párbeszéd stratégiájának alakításába, mind ennek a stratégiának a gyakorlati megvalósításába. Részben amiatt, hogy a párbeszéd és az együttműködés alakításában a kulturális életnek vannak felhalmozott tapasztalatai, részben avégett, hogy a kulturális élet képes a párbeszéd stratégiája mellé állítani a civil társadalom erőit: támogatását, sőt áldozatkészségét. A magyar-magyar dialógus és együttműködés ugyanis jóval fontosabb nemzetpolitikai feladat annál, mintsem hogy a politika vagy pusztán a kormányzat ügye legyen. És csakis a kulturális élet, például az anyanyelvvédő és irodalmi szervezetek tehetik valóban országos és nemzeti üggyé a magyar-magyar párbeszédet. Ehhez azonban a kormányzati politika eszközei, így a pénzügyi támogatás által kellene lehetővé tenni azoknak a nagy múltú társadalmi intézményeknek a működését, amelyek, miként az Anyanyelvi Konferencia is jelentékeny kulturális háttér és tapasztalat birtokában vállaltak szerepet a magyar-magyar kapcsolatok szervezésében, a határokon belül és kívül ellátandó nemzeti kulturális feladatok ellátásában.

Erfőeszítések és ellehetetlenítés

Kétségtelen, hogy az anyanyelvi mozgalomnak a nyolcvanas és kilencvenes években volt a fénykora: ebben a két évtizedben igen széleskörű tevékenységet folytatott, számos „siker-programot” hozott létre, nagy számban voltak munkatársai és hívei, mondhatnám (Kányádi Sándor kifejezésével élve) „szabófalvától sanfranciscóig”, vagyis szinte mindenütt, ahol magyarok élnek. Ezt a szerepét a korábbi évtizedek során általában elismerte, tevékenységét folyamatosan támogatta a politikai élet és a kormányzati intézményrendszer. (Volt idő, amikor irodájában hat alkalmazott dolgozott, ma egyetlen titkárnő és egy szerződéses pénzügyi munkatárs végzi a feladatokat.) Legendás évtizedek voltak ezek, előfordult, hogy választmányunk ülésén kormányzati tényezők, például Göncz Árpád köztársasági elnök is megjelentek, kapcsolatban voltunk Antall József miniszterelnökkel és Orbán Viktor későbbi miniszterelnökkel is. Általában elmondható, hogy az Anyanyelvi Konferenciának igen nagy tekintélye volt a hazai egyesületi életben, már csak annak következtében is, hogy nem egy viszonylag szűk értelmiségi réteget képviselt, hanem a világ magyarságával épített ki gyümölcsöző kapcsolatokat. Ezek között a kapcsolatok között rendkívüli fontosságra tettek szert azok az összeköttetések, amelyek a szomszédos

országokban működő kisebbségi magyar szervezetek, így egyházi, kulturális, tanügyi és ifjúsági szervezetek építettek ki az anyanyelvi mozgalommal. Mindez erőteljesen megjelenítette az Anyanyelvi Konferencia „befogadó” jellegét.

Ahogy azonban szaporodni kezdtek az (össz)magyar kulturális egyesületek, úgy veszített fontosságából a korábban megkerülhetetlennek tekintett anyanyelvi mozgalom. Kétségtelen, hogy a mögöttünk lévő két évtizedben bizonyos „infláció” ment végbe a határon túli magyarsággal foglalkozó szervezetek és mozgalmak világában, és ennek a jelenségnek az is következménye volt, hogy a kisebbségi magyarokkal kialakított kapcsolatrendszer szervezése és főként az állítólagos eredmények folyamatos hangoztatása sikeresen szolgált bizonyos magánérdekeket. Ennek a mozgalmi „inflációnak” a folyamata több tekintetben is ártalmas hatást tett az általunk szervezett anyanyelvi mozgalomra. Mindennek részben az volt a hátterében, hogy az Anyanyelvi Konferencia nem kívánt beállni egyetlen politikai párt mögé sem. Meggyőződésünk értelmében, most úgy tetszik, tévesen csupán a nemzeti kultúra szolgálatára szegődtünk el, vagyis stratégiai feladatokat vállaltunk, amire a mára teljesen átpolitizálódott magyar társadalomban valószínűleg nincs szükség. Aki nem vállal pártelkötelezettséget, az ne akarjon fellépni a közéletben.

Következőképp intézményünk az utóbbi esztendőkből mind kevesebb költségvetési támogatást kapott, már pedig egy ilyen szerteágazó és költségigényes munkát nem lehet támogatás nélkül végezni, hiába vállalnak résztvevői önzetlenül szerepet. (Mint a szervezet elnöke, magam nem kaptam semmiféle juttatást, holott hivatali teendőim igen sok időmet lefoglalták, például hosszú napokra el kellett utaznom a szomszédos országok magyarok által lakott városaiba, az ott rendezett találkozókra, tanfolyamokra.) Mégis valami szerény (elárulom: az utóbbi esztendőkből évi tizenötmillió forint költségvetési) keretből fenn tudtuk tartani irodánkat, intézni tudtuk határon túli társ-intézményeink ügyes-bajos dolgait, minden esztendőben rendeztünk néhány szakmai konferenciát, pedagógus-továbbképző tanfolyamot és rendre meg tudtuk tartani választott szerveink: az elnökség és a választmány üléseit. Mindemellett rendszeresen közre adtuk *Nyelvünk és Kultúránk* című folyóiratunkat is.

Így azután a közelmúltban tapasztalt kormányzati és bírósági döntések következtében (talán csak egy időre, ámbar egy felszámolt kulturális intézmény újólagos életre keltésének igen csekélyek a lehetőségei) az Anyanyelvi Konferencia munkájának alighanem vége van. Kulturális és társadalmi szervezetek működésére ugyanis jelenleg nem írtak ki pályázatot, ezért elesünk azoktól a lehetőségektől is, amelyeket az úgynevezett „közhasznúsági” státus elérése révén kaphatnánk meg. A jelenlegi szabályok szerint ugyanis az a kulturális egyesület tarthat sikeres igényt költségvetési támogatásra, amely megszerzi az úgynevezett „közhasznúsági” státust, vagyis az állami szervek elismerik munkájának közhasznú voltát. Ezt a státust a bíróság állapítja meg. Természetesen az illetékes bírósághoz fordultunk annak érdekében, hogy számunkra ezt a státust ítélje meg, ennek birtokában lehettünk volna egyértelműen jogosultak valamilyen (akárcsak szerény mértékű) költségvetési támogatásra. Az illetékes Fővárosi Törvényszék elutasította kérelmünket.

Most nem lehetetlen, hogy fájó szívvel kell búcsút vennünk attól a több száz magyarországi és határokon túl dolgozó magyar pedagógustól, lelkésztől, írótól, tudóstól és művésztől (köztük sok Kossuth- illetve Széchenyi-díjastól) és attól az ugyancsak számos kulturális egyesülettől, közösségtől, akikkel és amelyekkel négy évtizeden keresztül, szem előtt tartva a nemzet szellemi és erkölcsi összetartozásának magasabb érdekeit, közösen ala-

1 tudomány és társadalom

kíttottuk ki és igyekeztünk elvégezni tennivalóinkat. A lehetséges végső búcsú természetes módon fájdalmas és drámai, a csalódottságon, a kifosztottság miatt bennünket elfogó, lelki megrázkódtatás érzésén nehéz úrrá lenni, különösen most, az utolsó pillanatokban. Ezek a pillanatok, hacsak nem kapunk az illetékesek részéről némi biztatást, pontosabban inkább tevőleges támogatást, amelynek birtokában továbbra is végezhetjük munkánkat, úgy tetszik, előbb-utóbb elérkezik. Nehéz elfogadni ezt a helyzetet, különösen nekem, aki immár négy évtizeden keresztül vesz részt az anyanyelvi mozgalom tevékenységében. Bizonyos vagyok abban, hogy csalódottságomban és fájdalomomban nem vagyok egyedül, igen sokan élnek Magyarországon, a szomszédos országok magyar közösségeiben és a nyugati világban olyan magyar értelmiségiek, akiknek élete és munkássága hosszú évtizedeken keresztül egybefonódott az anyanyelvi mozgalom tevékenységével, és akik áldozatosan, időt és munkát nem sajnálva vállaltak szerepet abban a munkában, amely a magyar nyelv és a magyar kultúra és természetesen a magyar nemzeti közösség fennmaradását és megerősödését szolgálta.

Hogy mozgalmunk és intézményeink (például *Nyelvünk és Kultúránk* című folyóiratunk, amely Brassótól Kaliforniáig és Stockholmtól Nápolyig fogta olvasói közösségbe nemzeti kultúránk híveit) megmaradnak-e, az már nem tőlünk függ. Az anyanyelvi mozgalom fennmaradása nem kíván komolyabb kormányzati áldozatkészséget, még most a gazdasági megszorítások idején sem. Magam azonban, mondhatom, belefáradtam és belerokkantam a mögöttünk álló esztendő hiábavaló küzdelmeibe: 2012-ben lemondtam elnöki tisztségemről és a közgyűlés, javaslatomra, egyhangúlag Balázs Géza nyelvészprofesszort választotta meg A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia elnökének. Szomorúak voltak a búcsúszavaim. A végső szót azonban nem mi, hanem a kormányzat fogja kimondani – szeretnénk bízni abban, hogy ez a végső szó nem a teljes tagadást és a felszámolást: egy négy évtizeden keresztül végzett áldozatos munka végét fogja jelenteni.

Téli tánc

Miklósi Márta

A kriminálandragógia európai gyökerei és hazai története a 20. század közepéig

„Nem új gondolat, hogy az erkölcsi eltévelyedés és bűnözés leghathatósabb ellenszere a nevelés” – vallotta Kármán Elemér.¹ Tanulmányomban sorra veszem azokat a gondolkodókat, a pedagógia kiemelkedő személyiségeit, akik meghatározó jelentőségűek voltak a kriminálandragógia történeti fejlődése során. A tudományág interdiszciplinaritását jól jellemzi, hogy büntetőjogi tudósok mellett más társadalomtudományok, így jellemzően a pszichológia, szociológia, illetve az orvostudomány képviselői is meghatározó gondolatokkal gazdagították a kriminálandragógia tudományos megalapozottságát.

A büntetés nevelő funkciójának gondolata már az ókori bölcselők tanításában megjelent. Prótagorasz szerint „*értelmes lény nem a múltra, hanem a jövőre tekintettel büntet*”. A nevelés gondolata nem ment feledésbe a középkor teoretikusainál sem. A neveléssel kapcsolatosan két szélsőséges nézet alakult ki. Az egyik végletes felfogás szerint kérdéses, hogy a felnőtteket érdemes-e egyáltalán a büntetésen túl nevelőintézkedésnek alávetni. A tettes ugyanis arra kötelezett, hogy elviselje a büntetés szankcióját, nem tehető ki a nevelés procedúrájának is.² Ezzel a felfogással szemben állt az a nézet, amely szerint a nevelés a büntetés alkalmazásának önálló célja,³ ami azonban a pedagógiai optimizmus irreálisztikus felfogásán alapul.

A nevelés kérdéseivel foglalkozók figyelmének középpontjában a 16. század óta áll a bűn és büntetés pedagógiai problematikája. A szabadságvesztést kezdetektől a feltűnő szigor jellemezte, legfontosabb eszközeinek a büntetést tekintették, klasszikus intézménye a tömlöcrendszer. A tömlöcökben senki sem akarta használni az elítéltek munkaerejét, vagy jó útra téríteni őket, itt elsősorban csak őrizték a rabokat. A „tömlöc” mint intézmény önmagában elavult volt, amelyet csak jobban elmélyített ennek az intézménynek rendezetlensége, ziláltsága, jogilag tisztázatlan helyzete. A tömlöcök a megyei törvényhatóságok kezelésében voltak; a törvényhatóságok viszont a helyi földesurak befolyása alatt állottak, s anyagi feltételeik a földesurak adózásának volt függvénye; a földesurak, pedig akik adózni kevésbé akartak, a törvényhatóságokra gyakorolt befolyásuk révén a tömlöcök pénzügyi ellátásának követeléseit mindig elodázhatták. Ennek következtében a börtönökben nem volt biztosított a rendszeres ételmezés, nem történt gondoskodás az egészségügyi ellátásról; nem szervezték meg a tömlöcök karbantartását, renoválását.⁴ A 16. században olyan gazdasági és társadalmi folyamatok játszódtak le leginkább Európa észak-nyugati peremén, az iparosodottabb térségekben, amelyek kikényszerítették a büntetés-végrehajtás átalakulását, és végső soron előkészítették a modern szabadságvesztés-büntetés kialakulását is. A kapitalista piac megszerveződése és a protestáns munka-étosz térnyerése alapvetően módosította az ember (az emberi munka) értékét.⁵ Egyszerű gazdasági helyzet volt ez: egyik oldalon a felesleges munkaerő, másikon az

1 tudomány és társadalom

azt felszíni kívánó piac. Ebben a kényszerű helyzetben megszülettek a fenytőházak, amelyek legfontosabb feladata volt a dologtalan elemeket munkára kényszeríteni. Emellett más, sajátos vonás jelent meg itt, az eddigi büntetési célok kiegészültek egy új céllal: a javítás és nevelés eszméjével. Kényszerítő nevelés fegyelem, rend és munka által: ez volt az új teória lényege.⁶

A kriminálpedagógia történeti gyökerei a 18–19. századi nagy pedagógiai gondolkodók koncepcióiban találhatók meg. Johann Heinrich Pestalozzi, korának kiemelkedő nevelőegyéysége széles körű társadalmpedagógiai kutatást folytatott. Ő volt a világon az első, aki a bűnözők büntetés-végrehajtási nevelésének kérdését, illetve társadalomba visszavezetését pedagógiai szempontból vizsgálta, s ő fogalmazta meg a kriminálpedagógia mint tudomány első máig érvényes tételeit. Kriminálpedagógiai tevékenységében három mozzanat emelhető ki: oktatás (a bűnözés okainak kutatása), az okok ismeretében a bűnözők nevelése és a társadalomba való visszavezetésük.⁷ Tanulmányozta Zürich kanton börtöneit, tapasztalatait az *Ein Schweizerblatt* című, általa 1782-ben indított korabeli folyóiratban adta közre. Ez azzal a lehetőséggel járt számára, hogy hétről-hétre egy egész ívnyi anyagot: oktatást, bírálatot, felhívást adjon olvasói kezébe. Ez a folyóirat nem felvilágosítani kívánt a nevelésről, hanem Pestalozzi szándékai szerint közvetlenül maga nevelt.⁸ Haladó nézeteket vallott a nevelhetőség kérdésében, börtönpedagógiai koncepciójában hangsúlyozta, hogy nincsen nevelhetetlen elítélt, még a legsúlyosabb büntetett elkövetők személyiségében is található olyan személyiségtulajdonságok, amelyekre személyiségformálási koncepció építhető.⁹

Pestalozzi eszméi a 18. században közvetlenül hatottak a büntetés-végrehajtási szakemberekre, hagyományai azonban a következő századokban is fellelhetők. Követői mindegyik Svájcban voltak, közülük kiemelkedik Ottó Kellerhals, aki új börtöntípust hozott létre, az elítéltek munkával foglalkoztatását az ún. nyitott börtön eszméje alapján szervezte meg. Börtönigazgatói kinevezést kapott, és a korabeli tömbépületekkel ellentétben telepszerű épületeket építtetett, és az elítéltek foglalkoztatására mezőgazdasági munkát vezetett be. A börtönben minden elítéltnak dolgoznia kellett, munkájukért bért kaptak. A munkával foglalkoztatás távolabbi célja az volt, hogy az elítéltek a szabadulás után a mezőgazdaságban helyezkedhessenek el, megszerzett munkatapasztalataikat hasznosíthassák, megkönnyítsék munkavállalásukat, emellett teret engedett a nevelésnek is. A nyitott börtönben az elítéltek telepszerű kis épületeiben történő elhelyezése, a mezőgazdasági munkára jellemző kis munkacsoportok szervezése lehetővé tette kollektívák kialakítását. Kellerhals maga rendszeresen tartott kollektív foglalkozásokat, amelyeken etikai kérdéseket, szociális problémákat beszélt meg az elítéltekkel. Ezek a kis kollektívák, a foglalkozások az elítéltek erkölcsi nevelésének szervezeti formái voltak.¹⁰

Hazánkban a szabadságvesztés büntetés végrehajtásának jogi szabályozása a modern börtönügy kialakulásával a 17–18. században vette kezdetét. Az intézményekben a büntetés-végrehajtás menetét, az elítéltek életkörülményeit, munkáltatását különböző házszabályok, valamint az intézményt felügyelő városi magisztrátus intézkedései, rendeletei határozták meg. A 19. századi reformkorszak éveiben az egyik kulcskérdés az igazságszolgáltatás reformja volt, ennek során jöttek létre az 1843. évi büntetőjogi törvényjavaslatok, amely az első nagy kísérlet hazánkban a modern büntetés-végrehajtás kiépítésére.¹¹ Ebben az időszakban Eötvös József fogházjavító koncepciói ütöttek rést a középkori tömlőrendszeren. Következtetéseit, javaslatait még a „mai értelemben vett tudományos kutatások nélkül, a

fejlett világ eseményeit követő humán műveltségre és a reformkori eszmékre támaszkodva” alakította ki.¹² Rámutatott a korabeli gazdaság azon anomáliáira, amelyek véleménye szerint a vagyon elleni bűnözés előidézői voltak.¹³ Törekvései olyan büntetés-végrehajtási intézettípus kialakítását célozták, amely korszerű, megfelel a humánus és a büntetőjog követelményeinek. Lukács Móriczsal közösen írt művét¹⁴ azzal a szándékkal alkotta, hogy a nagy büntetőjogi reformmunkálatok részeként kidolgozandó büntetőjogi reformtervezetet segítsék. A törvényjavaslat királyi szentesítése elmaradt, feltehetően azért, mert sokan bírálták a túlzottan liberális elemei miatt. Széchenyi pl. a „fogházjavítási” tervezetet „túl humánusnak” és „puhaszívú ábrándozásnak” nevezte. Büntetőjogi reformnézeteit a *Stádium* c. könyvében 1831-ben és a *Kelet Népe*-ben 1841-ben fejtette ki.¹⁵ Eötvösnek azonban még így is nagy hatása volt a magyar büntetőjogi és börtönügyi gondolkodás fejlődésére, haladó elveit a későbbi bírói gyakorlat többé-kevésbé megvalósította.¹⁶ Eötvös és Lukács részletesen kifejtette, hogy milyen legyen a jól működő büntetés-végrehajtási rendszer. Az intézet legyen olyan, amelyben együtt vannak az elítéltek megjavításának feltételei; a bánásmód legyen szigorú, de emberséges; a büntetés-végrehajtási intézet pedig feleljen meg az erkölcsi javítás feltételeinek.¹⁷ Közös munkájukban részletesen tárgyalták az erkölcsi javítás elméleti és gyakorlati kérdéseit, értelmezését. A szűkebb értelmezésen az ún. „külső törvényes polgári javítás” értendő, amely alapvetően az elítéltek szokásainak a megváltoztatására, a rendes életre, munkára, a szabályok és a törvények tiszteletére irányul. A nevelésnek ez a formája az emberi kapcsolatokban meglevő nyilvánvaló zavarokat korigálja, s nem irányul az erkölcsi tudat alakítására. A „belső erkölcsi javítás” a legtágabb értelemben vett nevelés, amely magában foglalja a „külső törvényes polgári javítás”-t is, feladata, hogy „a lélekből kiirtsa a gonoszt és helyébe erényeket ültessen”. A büntetés-végrehajtás nevelőmunkájában a megjavítást mindkét értelemben feladatnak kell tekinteni; végső soron az elítélteket teljes emberként kell visszaadni a társadalomnak.¹⁸ Fontos megállapításokra jutottak az erkölcsi javítás hatásos eszközével, a munkával kapcsolatban is. A munkának három „hasznát” hangsúlyozták. A munka egyrészt kitölti az elítéltek idejét, eloszlatja a bűnös gondolatokat; másrésztől leszoktatja őket a lustaságról, harmadrészt a munka a szabadulás után a kenyérkeresés feltétele.

A börtönügy területén jelentős változásokra az 1867-es kiegyezést követően került sor. Az 1878. évi V. törvény, az ún. Csemegi-kódex, a klasszikus büntetőjogi irányzat tanait juttatta érvényre. Fő büntetési neve a szabadságvesztés büntetés. Visszalépést jelentett az 1843. évi törvényjavaslatához képest abban, hogy lemondott a büntetés-végrehajtási jog tekintetében az önálló, törvényi szabályozásról.¹⁹ Bár a fejlődés késéssel indult el, a magyar börtönügy a századforduló idejére felzárkózott a nyugat-európai szinthez, és ez a korszak volt történetének addigi legkiegyensúlyozottabb szakasza.²⁰

A századfordulót követő évtizedekben a gazdaság szinte azonnal érezhető nyomokat hagyott a börtönvilágon, mindez kedvezőtlenül hatott a személyi állomány minőségi javítására. Ez különösen érzékeny lemaradást okozott akkor, amikor az európai büntetőjogi reformirányzatok Európa-szerte – a tett-arányos szemlélettől elfordulva – a tettes felé fordították a figyelmet, és mutatták a magyar börtönügynek is a humán tudományok (pszichológia, pedagógia, kriminológia) alkalmazását.²¹

1908-ban elfogadták az ún. I. Büntetőnovellát,²² amely a fiatalkorúak börtönügyét szabályozta. A korábban felnőtt korúakat fogva tartó fogházak fegyelemre, biztonságra koncentráló személyzete ezen jogforrás hatására szembesült először az átalakító nevelés

1 tudomány és társadalom

igényelte magasabb szakmai követelményekkel.²³ A büntetés-végrehajtásban szemléleti fordulat következett be, a büntetés hagyományos, megtorlásra irányuló formáinak helyébe a tettes jövőbeli magatartásának befolyásolására alkalmas kriminálpedagógiai tartalmú jogkövetkezmények léptek.²⁴ Hazánkban a zárt intézetben belüli nevelési elv első kifejtett intézménye a fiatalok javítóintézeti javító-nevelése volt. A javítóintézetek hatásrendszere pedagógiai tartalmú volt. Az intézetek megjelenése felpezsdítette a pedagógusok, pszichológusok érdeklődését, akik tudományuk egyik alkalmazási területét vélték felfedezni a fiatalok bünelkövetők sajátos kriminálpedagógiai (pszichológiai) kezelésében. „Sajnálatos módon köztük és a büntetés-végrehajtás elméletét uraló jogász szakemberek között ebben az időszakban még nem jött létre egymás tevékenységét indukáló együttműködés.” – állítja Pál.²⁵ Tény azonban, hogy a 20. század elején az erkölcsi fogyatékosok kriminálpedagógiája és az inadaptáltak pszichológiája megalapozásának időszaka volt, amelyet neves szakemberek, Ranschburg Pál, Éltés Mátyás, Ganyó Vilmos, Tóth Zoltán, Vágó Károly munkássága fémjelez.²⁶

Éltés Mátyás a kriminalitás jelenségét a „fogyatékoság-ügy” koncepcióján át szemlélte, meglátása szerint a kriminálpedagógia csupán a gyógypedagógia részterületének tekinthető.²⁷ Véleménye szerint a kiegészítő (gyógypedagógiai) iskolák egy típusa kifejezetten az erkölcsi fogyatékos gyerekek nevelésére hivatott. „Legjobban jellemzi e szerencsétlen teremtéseket az, hogy ösztöneik és indulataik határtalan uralmat gyakorolnak felettük, (...) ennek kielégítése közben kíméletet nem ismernek, s magukra hagyva csakhamar összeütközésbe kerülnek a társadalmi renddel.” – írta.²⁸

Tóth Zoltán a bűncselekményeket elkövető gyerekek nevelése kapcsán arra a megállapításra jutott, hogy az erkölcsi fogyatékosok a fogyatékosok fogalomkörébe tartozik, a gyógypedagógia így az erkölcsi fogyatékosok nevelésével is foglalkozik. Rendszertani megközelítése Éltés Mátyáshoz hasonló: „külön kriminálpedagógiáról és gyógypedagógiáról beszélni igen nagy hiba lenne” – vallja.²⁹ A két világháború közötti időszakban mások részéről is voltak olyan nézetek, hogy a bűnözés, a gyermek- és fiatalok kriminalitás ellen folyó harc a gyógypedagógia feladata. Mivel a kriminálpedagógia nem volt önálló tudomány, ezt a problémakört a gyógypedagógiába tartozónak tekintették. A törvénysértést ekkoriban morális fogyatékoságnak tartották, így logikusan lehetett a többi fogyatékos-sággal foglalkozó tudomány körébe sorolni.³⁰

A korszak neves gyógypedagógusaival párhuzamosan Angyal Pál és Kármán Elemér vizsgálódott kriminálpedagógia témakörében. A nevelés és kriminálpedagógia fontosságát a hazai viszonyok között Angyal alapozta meg, álláspontja szerint a jog, a kriminológia, a pszichológia és a pedagógia ötvöződik.³¹ Vele párhuzamosan Kármán Elemér, Pestalozzi hí követője foglalkozott behatóan a kriminálpedagógia, kriminálpedagógia összefüggéseivel. Munkásságával jelentek meg a kriminálpedagógiai nézetek a hazai büntetés-végrehajtásban. „A kriminálpedagógia két tudomány: a kriminológia és a pedagógia határán keresi az összeköttetést.” – hangsúlyozta.³² A kriminálpedagógia tárgya a bünelkövetőnek, mint egyénnek, valamint a bűnnek, mint társadalmi jelenségnek a vizsgálata. Emellett kutatta az egyénre ható tudatos befolyásolás lehetőségeit, eszközeit, módszereit, amely alkalmas arra, hogy megelőzze a bűncselekmény elkövetését, vagy megakadályozza annak megismétlését.³³

Kármán vezetésével 1915-ben megalakult a Budapesti Kriminálpedagógiai Intézet. Itt tevékenykedett Kármán Elemér kortársa, Viliam Gano, a gyógypedagógia és a

kriminálpedagógia integrációjának hirdetője. Véleménye szerint a nehezen nevelhető fiataloknak két csoportjuk van: az egyik csoportba azok tartoznak, akiket rendellenes magatartás jellemez (ez erkölcsi betegségnek tekinthető), a másikba pedig a bűnözőket sorolhatjuk.³⁴ Az intézethez kapcsolatos lélektani laboratórium, kriminálpedagógiai szeminárium, szakkönyvtár, múzeum és „Pestalozzi Otthon” (megfigyelő) működött.³⁵ Az intézet elsősorban a bűnelkövető fiatalok nevelésével foglalkozott, azonban pár évi működés után anyagi támogatás hiányában és a rosszindulatú intrikák miatt feloszlott.³⁶ Kármán felfigyelt a kriminalitást előidéző okok kutatására. Szerinte „*az emberi egyén fejlődésének menetét tekintjük, és azt keressük, hogy az emberi fejlődés fokozataira miként hatnak az okok és körülmények, amelyeket a kriminális hajlandóságok előidézőiül lehet tekintenünk.*”³⁷ Hangsúlyozta, hogy a bűnözésnek nemcsak közvetlen, de közvetett okai is lehetnek. Fontosnak tartotta ezek vizsgálatát, mint ahogy az elkövető egyéniségének, életviszonyainak, környezetének megismerését is hangsúlyozta.³⁸ Az etikai fejlődést gátló okokat vizsgálva beszélt endogén (például testi és lelki betegségek), valamint exogén okokról (például a családi nevelés hiányosságai).³⁹ Hitt a nevelés erejében: „*Nem a büntetés az, ami által a közrend megóvását biztosíthatjuk, hanem a társadalmi állapotok, közfelfogás, nevelés módja, a megélhetés javítása útján kell a büntettek csökkentését, esetleg megszűnését elősegíteni*” – vallotta.⁴⁰ Olyan hatásrendszerben gondolkodott, amelyben az orvos, a pedagógus, a gyógypedagógus és a patronáló szervezetek képviselői együtt képezik a hatásrendszer személyi körét, amely befolyást gyakorol a fiatalokúra, az elítéltekre. Ebben a körben kiemelt szerep jutott a bírónak, akiket Kármán kriminálpedagógusnak tekintett.⁴¹

Hasonlóképp a társadalmi szerepvállalás fontosságát hangsúlyozza a bűnözés leküzdését célzó küzdelemben Hacker Ervin, aki több könyvében is tárgyalta a börtönrendszerek, a büntetés-végrehajtási jog, a rabmunkáltatás problémáit. Meglátása szerint a kiegyensúlyozott társadalmi légkörben várható leghamarabb, hogy a kriminalitás elleni büntetőjogi és szociálpolitikai fegyverek a küzdelmet eredményesebbé teszik, és a célhoz közelebb visznek.⁴²

A két világháború közötti időszakban „*a kriminálpedagógia elméleti műveléséről nincs tudomásunk*” – fogalmaz Lőrincz.⁴³ Ebben az időszakban a maradékelven finanszírozott büntetés-végrehajtás elszürkülése, stagnálása volt megfigyelhető. Ez a helyzet elsősorban a „nemzeti kultúrfölény” bizonyítására tett erőfeszítésekkel magyarázható, amely miatt a bűnözés elleni küzdelem háttérbe szorult.⁴⁴ A korábbi időszak fejlődése ekkorra megtorpant, a bűncselekmény elsősorban jogi jelenséggé vált, kevés figyelem helyeződött társadalmi vonatkozásaira, emberi magatartásként való vizsgálatára.⁴⁵ Az akkor hatályos szabályok azonban „*rendelkeztek az elítéltek erkölcsi támogatásáról, vallás-erkölcsi, lelki gondozásokról, kiemelték a rabnevelés tényezői közül a munkára szoktatást, illetve az elítéltek szellemi gondozása körében meghatározták az oktatás és a börtönkönyvtár használatának szabályait.*”⁴⁶

A korszak büntetés-végrehajtásának aktuális kérdéseit a legátfogóbban Finkey Ferenc tárgyalta. Nagy műveltségű büntetőjogász és szakíró volt, aki tanulmányaiiban kriminálandragógiai és kriminálpedagógiai kérdésekkel egyaránt foglalkozott, a kriminálpedagógiát bűnügyi neveléstanként említette. Véleménye szerint az a büntetés, amely csak sújt, az fájdalmat okoz, amely pedig tönkreteszi az elítélteket, az nem tökéletes büntetés.⁴⁷ Megkísérelte a rabnevelés rendszertani helyét kijelölni, és fontosságát hang-

1 tudomány és társadalom

súlyozni. „A rabnevelés jelszóval fejezhetjük ki azt a célt a legerőteljesebben, hogy a börtönbe beutalt büntetett ne úgy kerüljön ki onnan, mint ahogy bement, hanem a börtönben átélt szigorú fegyelem által megtisztulva, s akinek szüksége volt rá, testileg, szellemileg és erkölcsileg megerősödve, a helyes erkölcsi úton maradás szilárd elhatározásával.”⁴⁸

Írásaiban sajátosan egyéni utat jár, nagy elődjétől, Kármán Elemértől elhatárolta magát, nem vett róla tudomást. Elvetette a 19. század folyamán Cesare Beccaria által megalapozott ún. klasszikus büntetőjogi iskola megdönthetetlen axiómáját, amely szerint minden ember önállóan cselekvő, autonóm személyiség, akinek viselnie kell tettei következményeit, s a büntetés célja a „megtorlás”. De hasonlóképpen szemben állt az ún. „célbüntetés” elméletével is, amely a megtorlást teljesen kiiktatja, és a büntetés céljává az általános és a különös megelőzést jelölte meg. E két egymást teljesen kizáró, szélsőséges büntetőjogi iskola után következett az ún. „közvetítő elmélet”, amely szerint a büntetés tartalma a megtorlás, a célja viszont a megelőzés.⁴⁹

Finkey két, témánk szempontjából fontos kérdésben is állást foglalt: a „nevelhetőség” és „nevelhetetlenség” kérdésében, valamint a nevelési folyamat mibenlétét illetően. A neveléstudomány és a pszichológia területén egyaránt élt a „nevelhetetlen” ember koncepciója, amely a múlt században és a századfordulón lábadozó pedagógiai pesszimizmusban gyökeredzett, és Schopenhauer, Lombroso, Nietzsche tanaira épült. A pedagógiai pesszimizmus hatással volt a jogi, kriminológiai, kriminálpedagógiai gondolkodókra is, és kialakult a „nevelhetetlen elítelt” koncepciója, amely összhangban volt a kor uralkodó eszméivel. A 20. század első felében azonban jelentős változások történtek. Több tudományban, így például az orvostudományban, biológiában, pszichológiában olyan felfedezéseket tettek, amelyek az ember megismerése terén kiemelt jelentőségűek (pl. az ember pszichés folyamatainak feltárása, az ember szociális viselkedése természetének vizsgálata, a genetikai kutatások eredményei, interperszonális viszonyok megismerése stb.); és mindezek hatására megváltozott az emberről alkotott felfogás. Finkey e koncepciók hatása nyomán szállt szembe a pedagógiai pesszimizmus tanával.⁵⁰ Meglátása szerint mindenki szabad akarattal bír, az elítéltek nevelhetősége kérdésében az indeterminizmus álláspontján állt. Szerinte a jellem formálható, alakítható, és ez az általános elv az elítéltekre is érvényesül.⁵¹ Különbséget tett azonban „javítás” és „nevelés” között. A „javítás”-ról kizárólag a romlás, züllés útján levők vagy a már erkölcsileg romlottak esetében beszélhetünk. A büntetés-végrehajtásban tehát „javításra” szorulnak a súlyos bűncselekményt elkövetett és hosszú szabadságvesztés-büntetésre ítélték. A nevelés viszont olyan kategória, amely az összes szabadságvesztési nemre ítéltékre nézve közvetlenül érvényesülhet; általános végrehajtási célnak tekinthető. A nevelésnek három területe van; a testi nevelés, értelmi nevelés és erkölcsi nevelés.⁵² A testi nevelés legfontosabb feladata a testi fejlődés biztosítása, a megfelelő életvezetési szokások kialakítása. Az erkölcsi nevelés feladatai: a rendre, fegyelemre, pontosságra, a kötelességek teljesítésére szoktatás. Bár a nevelés valamennyi területén adódó feladatok fontosak, mégis az elítéltek erkölcsi nevelése különös jelentőségű, ezen múlik a megjavulás. „Ez a jó, igaz és a szép szeretetére, mások megbecsülésére és az erkölcsi kötelességek önként, lelki szükségből való teljesítésére rászoktatásból áll.” – vallja Finkey.⁵³ Véleménye szerint „az erkölcsi edzés, az akarat nevelése nem a büntetésen, hanem a neveléstudomány feladata.”⁵⁴ Az értelmi nevelés feladatai: az értelem általános fejlesztése oktatás által; munkára, foglalkozásra, illetve valamely életpályára való kiképzés. „A helyes irányú értelmi fejlesztés, a

hasznos ismeretek közlése (...) az egyik leghatalmasabb tényező lesz az elítéltek csekélyebb képzettségű többségénél a visszaesés meggátolására.”⁵⁵ Szkeptikusan állt viszont a kriminálpedagógia, kriminálandragógia szerepének kérdéséhez. Meglátása szerint az ún. bűnügyi neveléstudomány (kriminálpedagógia) önálló tudománynak egyáltalán nem mondható, hanem csak alkalmazott része a neveléstudománynak, éppúgy, mint a bűnügyi lélektan az általános lélektannak. Ruzsonyi meglátása szerint Kármán és Finkey oppozícióban állt korának uralkodó nézeteivel, ezért nem gyakorolhattak hatást a büntetés-végrehajtás gyakorlatára.⁵⁶

Jegyzetek

¹ Kármán Elemér: *A gyermekek erkölcsi hibái és erkölcsi betegségei: kriminálpaedagógia. (Kézikönyv paedagógusok, gyermekbírók, gyermekorvosok és művelt szülők számára).* Novák Kiadó, Budapest, 1922. 5. o.

² Földvári József: *A büntetés tana. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 48. o.*

³ Módos Tamás: *Büntetés-végrehajtási nevelés. Rejtjel Kiadó, Budapest, 1998. 12. o.*

⁴ Pál László: *A kriminálandragógia történeti áttekintése. In: Mankó Mária (szerk.): Kriminálandragógiai alapok. Olvasókönyv. Berzsényi Dániel Főiskola, Szombathely, 2001. 12. o.*

⁵ Mezey Barna: *A nevelés és a javítás gondolatának megjelenése a börtönügy történetében. = Börtönügyi Szemle, 2007. 3. szám, 19–20. o.*

⁶ Uo. 20. o.

⁷ Pál László: *Nevelés a büntetés-végrehajtásban. Kriminálpedagógiai tanulmány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 208. o.*

⁸ Johann Heinrich Pestalozzi válogatott művei, I. kötet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1959. 33. o.

⁹ Pál László: *A kriminálandragógia történeti áttekintése, i. m. 6. o.*

¹⁰ Uo. 7. o.

¹¹ Horváth Tibor: *Büntetés-végrehajtási jog – Büntetés-végrehajtási jogtudomány. In: uő (szerk.): Büntetés-végrehajtási jog. Rejtjel Kiadó, Budapest. 2007. 16. o.*

¹² Gönczöl Katalin: *Bűnös szegények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991. 34. o.*

¹³ Lévai Miklós: *A magyar kriminológiai gondolkodás fejlődése a kialakulásától a XX. század nyolcvanas éveinek végéig. In: Gönczöl Katalin – Korinek László – Lévai Miklós (szerk.): Kriminológiai ismeretek. Bűnözés. Bűnözéskontroll. Corvina Kiadó, Budapest, 1990. 11. o.*

¹⁴ Eötvös József – Lukács Móric: *Fogházjavítás. Heckenast, Pest, 1842.*

¹⁵ Pál László: *A kriminálandragógia történeti áttekintése, i. m. 18. o.*

¹⁶ Horváth Tibor, i. m. 16. o.

¹⁷ Eötvös József – Lukács Móric, i. m. 191. o.

¹⁸ Pál László: *A kriminálandragógia történeti áttekintése, i. m. 15. o.*

¹⁹ Horváth Tibor, i. m. 17. o.

1 tudomány és társadalom

- ²⁰ Ruzsonyi Péter: Javíthatatlanok? A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés fejlődési trendje. = *Börtönügyi Szemle*, 1999. 4. szám, 28. o.
- ²¹ Lőrincz József – Nagy Ferenc: *Börtönügy Magyarországon. Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága, Budapest, 1997. 35. o.*
- ²² 1908. évi 36. törvénycikk
- ²³ Lőrincz József – Nagy Ferenc, i. m. 35. o.
- ²⁴ Lőrincz József: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben – jogász szemmel. = *Börtönügyi Szemle*, 2006. 3. szám, 3. o.
- ²⁵ Pál László: *Nevelés a büntetés-végrehajtásban, i. m. 176. o.*
- ²⁶ Lőrincz József: *Fiatalkorúak büntetés-végrehajtása. Citoyen Kiadó, Vác, 1998. 39. o.*
- ²⁷ Pál László: *Nevelés a büntetés-végrehajtásban, i. m. 324-325; Vö. Éltes Mátyás: Javítóintézetek s a gyógypedagógia. = Magyar Pedagógia, 1906. 6. szám, 337–350. o. Uo. 343. o.*
- ²⁸ Uo. 343. o.
- ²⁹ Tóth Zoltán: *Általános gyógypedagógia. Magyar Gyógypedagógiai Társaság, Budapest, 1933. 68. o.*
- ³⁰ Pál László: *Nevelés a büntetés-végrehajtásban, i. m. 326. o.*
- ³¹ Angyal Pál: *Fiatalkorúak és büntetőjog. Wessely és Horváth Könyvnyomda, Pécs, 1911. 13. o.*
- ³² Kármán Elemér, i. m. 6. o.
- ³³ Módos Tamás: *Az elfelejtett tudomány. Töprengés a kriminálpedagógia időszerűségéről. = Börtönügyi Szemle, 2000. 2. szám, 48. o.*
- ³⁴ Pál László: *Nevelés a büntetés-végrehajtásban, i. m. 330. o.*
- ³⁵ Teleki Béla: *A szabadultak szociálpedagógiai ellátása. = Börtönügyi Szemle, 2010. 3. szám, 35. o.*
- ³⁶ Módos Tamás: *Büntetés-végrehajtási nevelés, i. m. 17. o.*
- ³⁷ Kármán Elemér: *A kriminálpedagógia feladatai. = Magyar Pedagógia, 1915. 5. szám, 254. o.*
- ³⁸ Vö. Kármán Elemér: *A gyermekek erkölcsi hibái és erkölcsi betegségei, i. m.*
- ³⁹ Pál László: *Nevelés a büntetés-végrehajtásban, i. m. 343. o.*
- ⁴⁰ Kármán Elemér: *A gyermekek erkölcsi hibái és erkölcsi betegségei, i. m. 9. o.*
- ⁴¹ Módos Tamás: *Az elfelejtett tudomány, i. m. 49. o.*
- ⁴² Lévai Miklós: *Hacker Ervin emlékkötet. = Kriminológiai Közlemények, 1989. 28. szám, 209–210. o.*
- ⁴³ Lőrincz József: *A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben, i. m. 6. o.*
- ⁴⁴ Lőrincz József: *Fiatalkorúak büntetés-végrehajtása, i. m. 40. o.*
- ⁴⁵ Lévai Miklós: *A magyar kriminológiai gondolkodás fejlődése. In: Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Korinek László – Lévai Miklós (szerk.): Kriminológia – Szakkriminológia. Complex Kiadó, Budapest, 2006. 157. o.*
- ⁴⁶ Szöllősy Oszkár: *Magyar börtönügy. Budapest, 1935. 180. o.*
- ⁴⁷ Vö. Finkey Ferenc: *Büntetés és nevelés. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1922.*
- ⁴⁸ Finkey Ferenc: *Büntetéstan problémák. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1933. 139. o.*
- ⁴⁹ Pál László: *A kriminálpedagógia történeti áttekintése, i. m. 19. o.*
- ⁵⁰ Pál László: *Nevelés a büntetés-végrehajtásban, i. m. 286. o.*

⁵¹ *Finkey Ferenc: Büntetés és nevelés. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1942. 33. o.*

⁵² *Finkey Ferenc: Büntetéstani problémák, i. m. 139–146. o.*

⁵³ *Finkey Ferenc: Büntetés és nevelés, i. m. 83. o.*

⁵⁴ *Uo. 82. o.*

⁵⁵ *Finkey Ferenc: Büntetéstani problémák, i. m. 141. o.*

⁵⁶ *Ruzsonyi Péter, i. m. 27. o.*

Dózsa

Molnár Márton

Katolikus és protestáns irodalomszemlélet az 1920–1930-as években

Keresztény irodalmi műhelyek és reformtörekvések

A két világháború között Magyarországon mély társadalmi, politikai és kulturális átalakulás zajlott le. Az elveszített első világháború, a Trianonban megkötött békeszerződés következményei, a gazdasági világválság, a félf feudális berendezkedés és a társadalmi-politikai ellentétek mind-mind hozzájárultak az ország megosztottságához, valamint az általános válsághangulathoz.

Az 1920-as évek az irodalmi közélet megosztottságát, az eltérő szellemiségű táborok konfrontációját hozták magukkal. Az irodalmi folyóiratok, társaságok, műhelyek és a mögöttük álló kulturális felfogások között mély szakadék húzódott meg, holott a megoldásra váró problémák éppen az ellenkezőjét követelték volna. A kettészakadt irodalom csupán reprezentálta az „egy ország – két társadalom” fenntarthatatlan állapotát.

Mindezek ellenére az 1920-30-as évek a magyar irodalom egyik virágkorát jelentették.¹ Az eltérő irodalomszemléletet képviselő irányzatok közül az irodalomtörténetírás meglehetősen alaposan dolgozta fel a *Nyugat* jelentőségét, az avantgárd történetét és a nemzeti-konzervatív oldal kultúrszemléletét, azonban a keresztény szellemiségű folyóiratok és társaságok még nem érték el az őket megillető figyelmet.

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy bemutassa, miben állt az a reformkísérlet, amely a keresztény egyházakat belülről átalakította, és miként jelent meg ez az irodalmi szemlélet- és felfogásmód megváltozásában az 1920-30-as évek folyamán. Végül megnyílni járult hozzá az irodalmi gondolkodásmód megváltozásához, magához az említett virágkorhoz.

Az önvizsgálat

Az első viláégést követő évtizedek a magyar társadalom számára komoly kihívást jelentettek mind gazdasági, mind politikai értelemben. Az elveszített háború és az azt követő gazdasági világválság következtében teljesen új megoldásokra és elgondolásokra volt szükség, de a sokk miatt inkább a kiúttalanság és tehetetlenség uralkodott el. A megosztottság, amely a társadalom feudális jellegű berendezkedéséből adódott, a kulturális élet minden területén jelentkezett. Az irodalmi életben a megoldási javaslatok, a helyzetértékelés, a célok és eszmények mind-mind választóvonalat húztak a táborok közé.

A katolikus és református egyházakon belül sem volt egység, komoly ellentét húzódott a klérus és a reformot szorgalmazó értelmiség között, amely megmutatkozott a sajtótermékek elfogadottságában, támogatottságában is. Az egyes csoportok politikai-ideológiai különbsége képeződött le kultúrpolitikai, olykor konkrét irodalomszemléleti ellentétekre.

A kiindulópont azonban sok tekintetben azonos: az önvizsgálatot el kell végezni!

A *mai világ képe*²című összefoglalás első kötetében Kornis Gyula a következőképpen fogalmazott: „A világháború következtében a kultúra egyes ágazataiban előtörő szellemi ellentétekből és átalakulásokból, a hagyományos értékfelfogás megingása nyomán támadt belső feszültségből önként fölfakadt annak szüksége, hogy az ellentétek tudatos vizsgálat, elvi tisztázás tárgyai legyenek. A kor kultúrája ilyen korban fokozott mértékben ébred öneszméltre, hamarabb akar öntudatosná válni, mint nyugodtabb, kevésbé zaklatott lelkű korokban.”³ A tehetetlenség és a szellemi válság tudata csak fokozta a pesszimizmust és az irracionális eszmék előretörését. „Azt várhattuk volna a világháború után, hogy az élet problémája sohasem fog állni tudatosabban és oly nagyméretű kiterjedésben az emberiség előtt, mint a béke *confessio magna*-ja után. Azt várhattuk volna, hogy a legerősebb vágy fog támadni az emberiségben arra, hogy az élet sokrétű zavarába egységet, koncentrációt, új életszintézist, tájékozódási elvet vigyen bele, hogy az újra való elrendeződésnek oly célját keresse, amely az élet szélességére és mélységére vonatkozik s kiterjed az egyénre és a közösségre, a tudományra, művészetre és erkölcsre. Mindebből vajmi kevés valósult meg: a kor szellemének ziláltsága csak egyre fokozódik. Mindenki érzi, hogy ezt a világot s elsősorban mimagunkat át kell formálni és megújítani.”⁴ – írta Kornis.

Az átformálás, a megújítás célja, hogy a kereszténység hagyományát, az általános erkölcsi normát és értékudatokat miként lehet összeegyeztetni az új kor kihívásaival. A katolikus és protestáns reformnemzedék és az ún. politikai katolicizmus között ebben áll a döntő különbség.

Kornis Gyula, aki 1927 és 1931 között a vallás- és közoktatásügyi minisztérium államtitkáraként működött, 1929-es tanulmányában összefoglalta a „nemzeti megújulás” feltételeit, amelyek a kultúrát és azon belül az irodalmat is érintik. „A nemzet céltudatos újjáépítése csak úgy lehetséges, hogy az új magyar szellem, amely a nemzet legjobbjainak lelke mélyén lappangva él, az öntudat világosságára pattan s szilárd célkitűzéssel közös munkában gyakorlatilag is hatékonyá válik. A társadalomkutatók ma már az egy nemzethez való tartozásnak szubjektív ismertetőjelét tartják fontosnak: az valamely nemzet tagja, aki magát hozzátartozónak érzi. Ez az érzés pedig elsősorban a sajátos szellemi, kulturális javak közösségére vonatkozik, amelynek alapja a közös történeti hagyomány s a közös történeti sors.”⁵ A fennálló feudális jellegű társadalmi berendezkedés s a belőle fakadó szemlélet akadály a megújulásnak. „A régebbi cifranomorúsággal, a <fenn az ernyő, nincsen kas> könnyelműségével végre szakítanunk kell. A tékozló, mulató magyar múlt örökségeként még mindig túlságosan igényteljes az életmódunk, túlsok a dínomdánom, a sírválgadás hejehujája. Trianoni országunk egy birtokát veszített földesúr, aki még mindig ragaszkodik az úrhatnomság külső feltételeihez. Kopott díszmagyarságunktól nem tudunk megválni; a hozzá való ájtatos ragaszkodás komikumná fordul: életszínvonalunkat nem tudjuk összhangba hozni vagyoni állapotunkkal.”⁶

A keresztény irodalomszemlélet alapelveiről szólva Kornis megállapítja, hogy irodalmunk a századfordulón kettészakadt, nincsen sajátos nemzeti karaktere, és elveszítette azt az értékorientáló szerepét, amelyre a legnagyobb szükség volna. Az irodalomnak szolgálnia kell a megújulást, az abszolút értékekbe vetett hitet: a jóságba, igazságba, a szépségbe és a legfőbb abszolút értékbe, Istenbe.

Keresztény irodalmi reformtörekvések kiváltó okai

A húszas, harmincas évek irodalmi reformtörekvései közül a katolikus és protestáns értelmiség által elindított megújulást csak az utóbbi évtizedben kezdték méltatni. A fennálló politikai berendezkedés, amelyet időről-időre „keresztény” jelzővel is illettek, nem segítette sem akkor, sem később az elfogulatlan értékelést. Holott a fellépő reformnemzedék „hamar felismerte azt, hogy a hivatalos keresztény-nemzeti politika nem tudja megoldani az ország előtt álló feladatokat, s ezért a mindinkább kiteljesedő társadalmi, politikai és kulturális reformtörekvések körében kívánta érvényesíteni a kereszténység sohasem korhoz és politikai kurzushoz kötött értékeit.”⁷

Kétségtelen, hogy nem könnyű feladat elkülöníteni az egyes csoportok közötti határvonalakat, meghatározni a reform kiváltó okait, és értékelni az eredményeket, de ez a kritika-történeti munka részben már megszületett, ami a népi mozgalmat, a polgári radikalizmust vagy a konzervatív irodalomszemléletet illeti. A katolikus és a protestáns értelmiség között sem lehet elmosni a különbséget, sem az egyes lapok szellemisége, sem az egyház befolyása, sem a területi különbségek miatt. Döntően az Erdélyben megjelent református orgánumok voltak a megújulás részvevői.

A keresztény reformtörekvések kialakulásában négy okot különböztethetünk meg, amelyek közül kettő irodalmi természetű, a másik kettő pedig társadalmi.

1. *Keresztényszociális társadalmi reform*: a fennálló félféudális társadalmi berendezkedéssel való szakítás. Átható kritika és megújító szándék, az egyházak belső átalakítását is megcélozva. Az ún. politikai katolicizmussal és a kurzussal való konfrontáció. Elsősorban a katolikus egyházon belüli szociális reformgondolatok hatására, amelyek a XIII. Leó által 1891. május 15-én kiadott: *Rerum Novarum* és a XI. Pius által 1931. május 15-én kiadott: *Quadragesimo Anno* kezdetű enciklikákra nyúlnak vissza. Ezek a protestáns egyházak szociális tanítására is nagy hatást gyakoroltak.

2. *Nemzet és kultúra fogalmának pozitív meghatározása*: kifejezett elhatárolódás mindenemű faji, biologicista felfogástól, politikai, ideológiai és kulturális értelemben egyaránt.

3. *Francia, angol, német neokatolikus irodalom és filozófia*: Elsősorban a francia neokatolikus irodalom hatására megy végbe a szemléletváltás, de később az angol és a német hatás is érvényesül. Fontos tényező a filozófiában a neotomizmus (Jacques Maritain), az újskolasztika (Joseph Maréchal), a perszonalizmus (Emmanuel Mounier, Gabriel Marcel, Maurice Blondel). A protestáns és katolikus teológiai megújulás.

4. *A Nyugat c. folyóirat hatása*: a korabeli irodalmi irányzatok közül elsősorban a nyugatosok voltak hatással mind az első, mind a második reformnemzedékre. Különösen érdekes Ady Endre és Babits Mihály keresztény recepciója. A hatás természetesen a vitákat is jelenti.

A húszas, harmincas évek általános szellemi reformtörekvései között a katolikus és protestáns lapok, műhelyek, társaságok és az egyes szerzők megítélésében a folyamatoságot is figyelembe kell venni. Fokozatos és néha kudarcoktól sem volt mentes az a folyamat, amelynek nyomán a harmincas évek második felére egymással is konkuráló irodalmi folyóiratok, könyvkiadók és társaságok egész sora jött létre. Az a négy ok, amelyeket a fentiekben vázoltam, egy kulturális szemlélet- és magatartásmódot, a keresztény hagyomány értékeinek megóvását tette lehetővé, egy olyan korban, amely sajnos időnként mindezzel vissza is élt.

Keresztényszociális társadalmi reform

A társadalmi berendezkedés bírálatából fakadó keresztény reformtörekvések háttéréről a Rómában megjelent *Félbe maradt reformkor*⁸ című tanulmánygyűjtemény ad átfogó képet. Elsősorban az 1930-as évektől kibontakozó katolikus társadalmi mozgalmakat mutatja be, de utal a református testvérmozgalmakra is.

A katolicizmus szociálteológiája a *Rerum Novarum* és a *Quadragesimo Anno* körlevelek tanításának következtében fokozatosan alkalmazkodott a megváltozott feltételekhez. A gyakorlati programokhoz a szellemi háttérrel Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor munkássága adta. A hiteles kereszténydemokrata program célkitűzéseit folyamatosan megjelentek a *Fiatal Magyarország*, a *Jelenkor*, a *Korunk Szava*, az *Új Kor*, a *Vigília*, az *Új Élet*, a *Magyar Kultúra* című lapokban. „A folyóiratok keresztény humánus és szociális progressziót képviselő, a prohászka örökség ébrentartására törekvő munkatársai között olyan írókat és publicistákat, keresztény gondolkodókat találunk, mint Aradi Zsolt, Balla Borisz írók, továbbá Brandenstein Béla filozófus, Ijjas Antal, Katona Jenő írók, Mécs László költő, Nyisztor Zoltán és Oláh György publicisták, Possonyi László; a tudós teológus Schütz Antal és a nagy ifjúságpedagógus és irodalmár Sík Sándor; a mecénás Széchényi György. A sor folytatható Almásy József, Apor Vilmos, Barankovics István, Eckhardt Sándor, Mihelics Vid, Szekfű Gyula és még sok közíró, az irodalmi és tudományos életben jelentős szerepet betöltő, a keresztény humanizmus irányában elkötelezett személy nevével.”⁹

A katolikus reform megvalósítására létrejött társadalmi és egyházi intézmények tárgyalására most nem térek ki, csupán utalok az ún. *Prohászka-körökre*, amelyek – főként a felvidéki területeken – az irodalomban is komoly szerepet játszottak.

A reformgondolatokat nem támogatta a püspöki kar, hiszen olyan kezdeményezéseket tartalmazott, amelyek a rendi, feudális kiváltságokat megszüntették volna. A tehetetlenség és az egyházi vezetés hibái miatt komoly feszültség alakult ki, amit azonban eltussolni már nem volt mód.

Almásy József *A magyar katolikus politika alapjai* című tanulmányában így ír: „A tradicionálisan keresztény, bár liberális és protestáns színezésű, forradalom utáni hivatalos nacionalizmus éppúgy nem tudta a szociális fejlődést lendületesebbé és eredményesebbé tenni, mint a keresztény-szocializmus. Ma félok, hogy a szociális reformot megint nem a keresztény Isten-eszmét kifejező szentistváni állameszme, hanem megint a reakció szülte forradalom hozza. Még az is súlyosabbá teheti a helyzetet, hogy most nem a keresztény világnézettel egyeztethető, szelídebb alakjában érkezik hozzánk a korszellem, mint a humanizmusban, hanem a totálisban.”¹⁰ A katolikus reformkörök és intézményeik részben a „totális” ellen léptek fel.

Protestáns oldalon Makkai Sándor és Tavaszgy Sándor munkásságán kívül a Soli Deo Gloria Szövetség memorandumára kell felhívni a figyelmet. Az 1934-ben Balatonszárszón megtartott konferencián Fülep Lajos előterjesztést fogalmazott meg a Magyar Református Egyház püspökeinek. „Az alábbiakban tisztelettel előterjesztjük azon reformjavaslatokat, amelyekben vizsgálataink és meditációink eredményeképpen nemzetünk s egy új Magyarország megteremtésének munkatervét látjuk. [...] 1) *telepítés*: kiháló gyülekezetek, falvak, vidékek benépesítésére egyfelől, a rettenetes nyomorban vergődő, összezsúfolt földműves proletáriátusnak hazát- adásul másfelől; 2) *radikális birtokreform*: amely

1 tudomány és társadalom

tulajdon az élet rovására áll fenn, amelynek tövén kivándorlás, milliók nyomora, egyke, pusztulás, erkölcsi romlás fakad, az nemcsak nemzetellenes, hanem Isten- ellenes; 3) új örökösödési törvény: ez az a reform, amelyről ma legkevesebbet beszélnek, mert sokaknak nem kívánatos, és mert végrehajtása a legnehezebb, mi viszont ezt tartjuk az egész rendszer pillérjének; 4) új gazdasági rendszer; 5) egész közoktatásunk átszervezése.”¹¹

Új nemzet és kultúrafogalom

A keresztény társadalombírálat természetesen elválaszthatatlan az általános nemzet- és kultúrafogalomtól. A társadalombírálat, mint a reformmozgalmak mozgatórugója egyfelől a szociális kérdések, másfelől az ideológiai felfogás és szemléletmód radikális kritikájából eredt. A csupán látszatintézkedésekkel operáló ún. keresztény politika zsákutcája nyilvánvaló volt. Különösen nyomasztónak tűnt a megújulást szorgalmazók számára, hogy a klérus legfelső rétege nem csatlakozott hozzájuk, sőt az az ideológia, amit védelmeztek, a keresztény humanizmussal összeegyeztethetetlennek bizonyult.

Előbb már utaltam a nemzet- és kultúrafogalom átértékelődésére, amelyet katolikus oldalról Kornis Gyula két könyvéből vett idézettel mutattam be. Az egyes keresztény lapok, társaságok, szerkesztők megítélésénél döntő tényezőnek bizonyulhat annak a vezérlő ideológiának a vizsgálata, amit képviseltek. Az irodalomban jelentkező megújulás elválaszthatatlan ettől az állásfoglalástól.

A protestáns gondolkodók közül Fülep Lajos református lelkész, szerkesztő és művészettörténész volt az, aki a legvilágosabban megfogalmazta az alapvető szemléletbeli ellentéteket. A *Nemzeti öncélúság* című írása 1934-ben jelent meg a *Válaszban*, amelynek rövid időre szerkesztője is volt. Fülep már 1923-ban a *Művészet és világnézet* és a *Magyar művészet* című műveiben esztétikai szempontból kifejtette a nemzeti és egyetemes művészet korrelációját, amely korszakos jelentőséggel bíró művészetfilozófiai koncepció volt. A *Nemzeti öncélúságban* ezt a felfogást alkalmazza a fennálló ideológia bírálatához. „A nemzeti: művé lényegült jellegzetesség; ahol hiányoznak a mű megértésének, önmagában értékelésének föltételei, ahol lemondanak a mű autonóm értékeléséről, ott hiányoznak nemzeti jellegzetessége megértésének és értékelésének föltételei is. A kettő elválaszthatatlanul egy, a második benne van az elsőben, mint jellem a tettben. S az is természetes, hogy ahol a nemzeti értéket így elválasztották a művészi értéktől, a szakadéknak a nonszensz már említett fejlődésének logikája folytán nőnie kell.”¹² A nemzeti jelleg ideológiája egy eleve megkonstruált álérték, amelynek révén minden kiküszöbölhető, amit bizonyos körök károsnak, haszontalannak, értéktelennek nyilvánítanak. „A nemzeti mint mérték, a *right or wrong, my country* [helyes vagy helytelen, az én országom – M.M.] elve érvényesülhet a külpolitikában, irányt szabhat diplomáciai tárgyalásoknak, a kötelesség erkölcsi imperatívuszát öltheti magára – nem lehet irányelv egy nemzet belső életében s kultúrájában; akinek a *wrong is right*, csak azért, mert az ő nemzetében találja, eleve lemond arról, hogy a jót megkülönböztesse a rossztól, s hogy minden dolgot önmagában, a saját mértéke szerint mérjen és ítéljen. Az érték-elvről való lemondással logikailag együtt jár a megismerésről való lemondás, a szellemi-erkölcsi szférában a tettek és művek között értékelés nélkül nincs megismerés, s amint a nemzetinek nevezett kritérium az értékelés helyére lép, minden megismerés – így magának a nemzetinek megismerése is – megsemmisül; helyén ösztön, érzés,

indulat csapkod vaktában, vagy nyugszik magában, s mert vak, azért közömbös is, és viszont; érzés értékelv nélkül nem is lehet más.”¹³ Az „érték-elvről” való lemondás vezetett el a nyugatról átvett fajelmélet, pogányság, turanizmus, nemzeti öncélúság megkonstruált ideológiáihoz is.

A fülepi szemlélet- és gondolkodásmód mutatja meg azt a választóvonalat, amelynek egyik oldalán a nemzeti öncélúság iránya áll, a másikon a kereszténység valódi hagyományát képviselő humanisták.

A két társadalmi-ideológiai ok együttes szemléletalkotó jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni, amikor a '20-as, '30-as éveket az irodalomkritika vagy a szociológia, esetleg az eszmetörténet módszereivel kutatjuk. A meginduló mozgalmak, folyóiratok, az irodalmi társaságokon belüli átalakulások mind erre a két okra vezethetők vissza. A kialakuló irodalmi virágkorhoz a keresztény irodalom is csatlakozott, még ha nem is viták és küzdelmek nélkül. Az európai neokatolikus irodalom kialakulásával egyidőben, a magyarországi keresztény irodalom is kilépett a sekrestyék homályából, a papnevelő intézetek, egyetemek, kolostorok falai mögül, olyan intézményeket teremtve, amelyek méltán számíthatnak az irodalomkritika mai méltatására is.

A neokatolikus irodalom hatása

A francia, német és angol neokatolikus irodalom (filozófia és teológia) hatásának bemutatása meghaladná a tanulmány lehetőségeit. Annak a recepciónak az érzékeltetésére vállalkozhatunk csak, amelynek hatására megjelenik egy új irodalomszemlélet, az új ábrázolásmód, a tragikumnak és a bűnnek esztétikai befogadása által.

A korabeli kritika- és irodalomtörténet-írás egyik kiemelkedő katolikus képviselője, Kállay Miklós két összefoglaló írást tett közzé a katolikus irodalom fővonalairól. A 20. század irodalmáról írott áttekintésében leszögezi, hogy annak fő jellegzetessége az induláskor „a bomlás, az atomizálódás, a nyugtalan keresés és a személyiség teljes szétmárcangolása, az őszinteség introspektív szellemében.”¹⁴ Viszont a káosz után ismét új szintézis, új rekonstrukció kezd kibontakozni, amelynek lényege „a világszerte jelentkező új spiritalizmusnak” az irodalomban való megnyilvánulása. A transzcendencia betörése „elsősorban a szenttamási, ún. neotomista bölcselet felől indult meg. Ennek renaissanceát az Egyházon és a nagy lendülettel indult katolikus irodalmon kívül laikus gondolkodók is élénken elősegítették. Legismertebb és legnépszerűbb harcosa Jacques Maritain, aki az új tomizmus tanulságait esztétikai téren is levonta, és nagy körvonalakban felvázolta már a költészetnek katolikus szellemű új bölcseletét.”¹⁵

A szépirodalmon belül az új rekonstrukció képviselői többek közt: Francois Mauriac, Georges Bernanos, Graham Green, Gilbert Keith Chesterton, Maurice Baring, Hilaire Belloc, Gertrud von Le Fort, Sigrid Undset, Rainer Maria Rilke és mindenekelőtt Paul Claudel. Ami összeköti a német, angol és francia vonalat, az a „személyiség egységének, a magasabb természetfölötti célok keresésének, s főleg az erkölcsi szilárdságnak” a kifejezése. Nem egyházi irodalom, mint a középkorban, hanem világi, „de dogmatikailag is hibátlan katolikus szellemben és erkölcsi felfogásban.”¹⁶ A világirodalomban jelentkező neokatolikus és spirituális irányzat hatása a '20-as, '30-as években mind a költészet, mind a próza tekintetében egyértelműen kimutatható a magyar keresztény irodalomszemléletben.

1 tudomány és társadalom

Szellemi és társadalmi téren a létrehozó és mozgató erők nagyjából ugyanazok a magyar katolikus irodalom fejlődésében, mint a külföldi irodalmakéban, és a fejlődés fázisai is hasonlóak. „Tagadhatatlan, hogy a magyar katolikus irodalom fejlődésére, egész habitusára, fellendülésére, ha egyes esetekben másként nem is, legalább buzdítólag, rendkívül jelentékenyen közrehatottak a külföldi példák. Nagy kérdés, volna-e ma nálunk ilyen öntudatos, világnézetileg szilárd és tisztult, dogmatikailag ellenőrzött és fegyelmezett, erkölcsi alapjait tekintve tiszta és biztos katolikus irodalom, ha nem állanak előtte a nagy külföldi példák, ha nincs a külföldi irodalomban ez a szinte lenyűgöző és magával ragadó lendületű *renouveau catholique*.”¹⁷ A magyarok közül a költészetben Sík Sándor, Mécs László és Harsányi Lajos, a prózában Kincses István, Harsányi Lajos, Balla Borisz, Possonyi László, Just Béla és Thurzó Gábor, míg a színpadi irodalom tekintetében Sík Sándor neve szerepel Kállay összegzésében.

A magyar katolikus irodalom, ha külső ösztönzésre, hatásra is, de megteremtette a legkülönbözőbb műfajokban azt a szellemiséget, amely a keresztény világnézetből fakad, meghódítva olyan területeket is, amelyek korábban megközelíthetetlennek bizonyultak a tragikumnak és a bűnnek az ábrázolásában. A német, angol, francia vagy spanyol példák a lehetőséget mutatták fel, az alkotások és művek megszületéséhez már azok a művészek kellettek, akik létrehozták a magyar neokatolikus irodalmat.

Azok a folyóiratok, amelyek részesei voltak az új szemlélet kialakulásának, valamennyien foglalkoztak az európai, modern szellemi áramlatok, köztük a neokatolikus irodalom eredményeivel. A *Katolikus Szemle*, a *Jelenkor*, *Korunk Szava*, az *Új Kor* vagy akár a *Vigília* állandó szemle- és kritikai rovataikkal, elemzéseikkel járultak hozzá az „új rekonstrukció” kialakulásához. Az irodalmi-esztétikai programok ütközései, az elméleti megközelítések mind katolikus, mind protestáns részről megteremtették azt a hátteret, amely nélkülözhetetlen feltétele minden megújulásnak. A kritikai, esztétikai és irodalomtörténeti irodalom is komoly átalakuláson ment át, nyitottá és értékorientálttá válva képezte részét a reformoknak.

A Nyugat hatása – egy vita tükrében

A bevezetőben már hangsúlyoztam a megosztottság tényét, amely a '20-as, '30-as évek magyar irodalmát jellemezte. A *Nyugat*, mint folyóirat, mint szellemiség, irodalmi programja és elkötelezettsége tekintetében állandó perben és haragban állt a konzervatív, hivatalos kurzussal és bizalmatlanul szemlélte a keresztény reformtörekvéseket is.

Egy adott korszak szellemi-kulturális folyamatainak, mozgásainak teljes és kimerítő rekonstruálása lehetetlen vállalkozás, s magában rejtje azt a csapdát, hogy utólag rávetített vágyképek, illúziók és árnyak emelkednek ki, valós történeti összefüggések helyett. Annak a feltárásnak, amit egy kritikátörténet elvégezhet a fő csomópontok kijelölése mentén, nem lehet célja egyszer s mindenkorra érvényes megállapítások kinyilatkoztatása vagy kizárólagos értékhierarchiák felállítása. Termékenynek bizonyulhat azonban egy-egy vita körbejárása, mindkét nézőpontból való bemutatása. Erre törekszem.

A keresztény reformtörekvések kialakulásának és kiteljesedésének egész vonalán hol kifejezetten, hol rejtve jelen van a „nyugatos szellemiséggel” való szakadatlan vívódás. Ady Endre költészetének hatása alól egyetlen jelentős magyar lírikus sem vonhatta ki magát, s az Ady-pőr mintegy katalizátorként hozzájárult az új szemlélet kialakulásához. Két

példát említek csupán: Makkai Sándor *Ady* könyvét (1927) és Sík Sándor *Gárdonyi, Ady, Prohászka* című, 1929-ben megjelent kötetét. Természetesen ezek a megközelítések már a reformok következményei, amelyhez az út hosszú volt. Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső mint esszéírók írásai, állásfoglalásai mindig komoly reakciót váltottak ki a katolikus és a protestáns értelmiség köreiben. Az irodalmi társaságok tagjelöléseiben is fokozatos átértékelődés ment végbe, s bár a különbségek mindvégig megmaradtak, az átjárás és a párbeszéd megkezdődött. Az a vita, amely 1933-ban a *Nyugat*-ban lezajlott a katolikus költészetről, a párbeszédnek, a szemléletváltásnak egyik jól körülhatárolható keretét adja. Kifejezésre jut benne az, ami összekötötte és ami elválasztotta a *Nyugatot* és a katolikus írók, folyóiratok felfogását.

A vita Illyés Gyula *Katolikus költészet* című cikkével indult, amely a *Nyugat* 1933. évi 7. számában jelent meg. Illyés kifejti, hogy amikor a katolikus költészetről beszélnek, akkor nem egy műfajt, hanem egy világszemléletet jelölnek meg vele. A világszemlélet azonban egyben a költő megkötését, elszegődését jelenti egy párt vagy hatalmi csoport mellé, s így a kimondott szó egyszerre gyanússá, propaganda ízűvé válik. A katolikus világnézet mögött kétezer éves hagyomány áll, „amely azonban a látszat ellenére is édeskevés”. A múlt nagy költői közül, bár vallásos világszemlélettel bírtak, „olyan költőt, akinek költészete jellegzetesen katolikus, nem ismerünk.” Ennek oka, hogy az „Egyház, de még a katolikus hitvilág is távol állt a magyar irodalom érdekkörétől.” A század elején fellépő Harsányi Lajos és Sík Sándor költészete „inkább irodalmi hitű, mint katolikus”, és hatásuk sincs a következő nemzedékre. Mindketten Ady- és Babits-epigonok. A cikk második részében Illyés elemzi a francia neokatolikus költészetet, s arra a megállapításra jut, hogy „az egész inkább irodalom, mint vallás, és ami vallás benne, az is inkább negatívum, mint eredmény; visszahatás, amely a támadásnak köszöni létét s mihelyt megáll, bomlani kezd, megszűnik katolikusnak lenni.” Így a magyar katolikus irodalom ne is hivatkozzon francia példákra! A befejező részben végül az összegzés: „A látszólag nagy anyagból alig maradt valami a szítán s az sem az, amit napfényre szerettünk volna hozni. Egy ezredéves világszemlélet költői megnyilatkozásait kerestük; sem a múltban, sem a jelenben nem találtunk jelentős alkotást. A katolicizmus a költészet területén semmi eredményt nem tud felmutatni.”¹⁸

Babits Mihály a *Nyugat* 1933. évi 9. számában reagált Illyés cikkére. Kétféle irodalmi katolicizmust különböztet meg, az egyik „velünk-született vérmékséket dolga, kultúráé és ízlésé”, míg a másik az egyházi, teologikus irodalmi katolicizmus, ami – Illyés megállapítását megerősítve – Babits szerint is gyanús, „egyházi és propaganda-irodalmat” hoz létre. „Az a katolikus költő, akit egyházához az érdekek és viszonyok láncolata fűz, könnyen tekintheti az Egyházat maga is felekezetnek, sőt politikai pártnak, amelynek érdekei és céljai tudtán és akaratan kívül is korlátozhatják költészetének szabadságát és őszinteségét.” Végül leszögezi, hogy „minden nagy költészet lényegében vallásos költészet, s minden nagy vallásos költészet bizonyos nagyon tág értelemben katolikus is.”¹⁹

Az Illyés által kifejtett álláspontra a katolikus költészet védelmében a *Nyugaton* belül elsőként Gyergyai Albert válaszolt. Megállapította, hogy Illyés a magyar neokatolicizmus kialakulásában kizárólag a francia hatást emelte ki, holott annál sokkal jelentősebb a germán ihletés. A magyar papköltők védelmében azt írja: „Igaz, hogy mai költőink közt bizonytalannal nem ők a legnagyobbak; de talán nem azért, mivel papok? Vagyis, mint Illyés sejteti, s mint ahogy Babits ki is mondja, mivel a papköltők nem egyszer és könnyen >

1 tudomány és társadalom

zsoldosok < lesznek és > szolgák<, akiket az Egyházhhoz az érdekek és viszonyok egész láncza fűzhet?” Végül így zárja apológiáját: „A mi papköltőinknél egy percre sem érzem a függést, ellenkezőleg, valami tisztultabb és meghatóbb létet, amelyben hit és költészet szelíd harmóniában folyik egybe. [...] Addig is ők őrzik a vallásos költészet kincseit, oly kincseket, amelyeknek gazdagságát Illyés maga is megbámulja; > szolgálnak <, de szívük szerint és oly eszményt, aminél nincs magasabb; s költői vagy vallásos ihletüknek hiánya bizonyosan nem katolicizmusukból, hanem akár egyéni, akár népi vagy korabeli kötöttségekből erednek...”²⁰

A vita – *Nyugaton* belüli – lezárásaként Babits Mihály megírta az *Esztétikai katolicizmus* című cikkét. Részben Gyergyai felvetéseire, részben a katolikus oldalról jövő támadásokra válaszolva (*Korunk Szava*). „Az igazi katolicizmushoz, ahogy mondtam, csak a gyóntatónak s Istennek van köze; de ezen kívül is, kétféle katolicizmus van a világ előtt. Az egyik a külső, mondhatnám, politikai csoportosulás az Egyház és gócai körül, aktuális emberi érdekek szerint. De van egy másik látható formája is a katolicizmusnak, amit nehéz figyelmen kívül hagyni, kivált, ha irodalomról esik szó: a katolikus kultúrát. A katolikus szellem múltjával, kincseivel való átvivődés. [...] Én szívesen vállalom ezt, s úgy gondolom, még mindig krisztusibb esztéta-katolikusnak lenni, mint párt és politika katolikusának, aktuális és földi célok szerint.”²¹

A *Nyugaton* lezajlott irodalmi vita is mutatja, hogy a '30-as évekre már kialakult és megerősödött egy katolikus-keresztény irodalomszemlélet, amelynek jelenlétét nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Érdekes párhuzamok találhatók ennek a vitának és az öt évvel megelőző „írástudók árulása”-vitának az argumentációjában: a szellem elárulása politikai, hatalmi és földi célokért, az igaz szó becsülete, az erkölcs és az irodalom (művészet) viszonya. A korszak értelmisége az állandó önvizsgálat kínzó tüzeiben égve mindenkiben azt látta meg, amit önmagából akart kiirtani. A kiengesztelődés ideje még nem jött el.²²

Jegyzetek

¹ „A huszadik századi magyar irodalomnak – legalábbis a század első felében – két virágkora volt. Az egyik a századelő, a másik a harmincas évek.” Tverdota György: *A Nyugat útja – Ignotus után*. In: *A Nyugat-jelenség 1908–1998*. Anonymus Kiadó, Budapest, 1998.

² *A mai világ képe*. I. köt. *Szellemi élet*. Szerk.: Kornis Gyula. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937.

³ Kornis Gyula: *Korunk önvizsgálata*. In: *uo.* 18. o.

⁴ *Uo.* 31. o.

⁵ Kornis Gyula: *Nemzeti megújulás. Különlenyomat*, Budapest, 1929.

⁶ *Uo.* 16–27. o.

⁷ Pomogáts Béla: *Megújulásra váró hagyomány*. C.E.T., Budapest, 2002. 35. o.

⁸ *Félbe maradt reformkor. Miért maradt félbe az ország keresztény humanista megújulása?* Róma, 1990.

⁹ Kovács K. Zoltán: *A Demokrata Néppárt alapítása*. In: *Félbe maradt reformkor, i.m.*

154–155. o.

¹⁰ Uo. 156. o.

¹¹ Fülep Lajos: *Művészet és világnézet*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976. 146–152. o.

¹² Uo. 174. o.

¹³ Uo. 166. o.

¹⁴ Kállay Miklós: *Az irodalom*. In: *A mai világ képe*. I. köt. i.m. 403. o.

¹⁵ Uo. 404. o.

¹⁶ Uo. 446. o.

¹⁷ Kállay Miklós: *Katolikus irodalmunk fővonalai*. In: *A mai katolikus irodalom kincsháza*. Szerk.: Just Béla és Possonyi László. *Vigília*, Budapest, é.n. XI–XII. o.

¹⁸ Illyés Gyula: *Katolikus költészet = Nyugat*, 1933. 7. szám, 422–431. o.

¹⁹ Babits Mihály: *Katolikus költészet = Nyugat*, 1933. 9. szám, 543–547. o.

²⁰ Gyergyai Albert: *Katolikus költészet = Nyugat*, 1933. 10–11. szám, 640–646. o.

²¹ Babits Mihály: *Esztétikai katolicizmus = Nyugat*, 1933. 17–18. szám, 251–258. o.

²² A szerző köszönetet mond a Hamvas Béla Kultúrakutató Intézetnek a tanulmány megírásához nyújtott támogatásért.

Csárdás

Viga Gyula

Balassa Iván, a sokoldalú néprajztudós

Emléksorok halálának tízedik évfordulóján

Bár 2012-ben már tíz év telt el a halála óta, nekem ma is nagyon hiányzik Balassa Iván. Néhány hete feleségemmel sétáltam a budai Fő utcán a Batthyány tér felé, és a Batthyány utcán végigtekintve felidéződtek bennem a nála tett látogatások: az 1990-es években számos alkalommal élvezhettem a vendégszeretétét. Mindig felkészülten várt, apró jegyzetpapíron előre számba véve, hogy mi mindenről kell beszélnünk. Mindez persze nem jelentette, hogy az elmaradhatatlan – akár többször is hallott – adomák ne fértek volna bele az időbe, de az összeszedett praktikusság, a feladatok megfogalmazása és megoldása számára mindennél fontosabb volt. Rendszeresen jöttek a levelei: soha nem maradt adós a válasszal. Rendkívül ügyesen mozgatta a fiatalabb kollégákat, mindig tele volt ötletekkel, tervekkel, mindenkit munkára inspirált. Bár csak rövid ideig volt lehetősége egyetemen oktatni, mégis egy sor fiatal pályatárs ma is a mesterei között említi Balassa Iván nevét.

A 20. század második fele néprajztudományának meghatározó személyisége, az agrárretnográfia nagyhatású művelője a bihari Bárándon született 1917. október 5-én.¹ A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumában érettségizett, 1936–1940 között a Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemen tanult, s szerzett magyar–német szakos diplomát, majd magyar és finnugor nyelvészetből doktori címet (1940).² 1938–1939-ben a debreceni egyetemen gyakornok, 1940-ben Kolozsváron a Ferenc József Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének tanársegédje, 1941–1944 között pedig a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum múzeumőre volt. 1944-től Budapesten a Néprajzi Múzeum osztályvezetője, 1950–1956-ig főigazgatója. 1956-ban a sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatójává nevezték ki. A pataki várban formálódó múzeum, a reformátusság egyik központjának számító kisváros szellemisége, a Zempléni-hegység és környékének gazdag kulturális öröksége, nem utolsósorban néhány kitűnő személyiség barátsága gazdag muníciót jelentett Balassa Iván számára a pataki évek utánra is. Sárospatakról 1961-ben tért vissza a fővárosba: 1961–1966 között a Művelődési Minisztérium Múzeumi Főosztályának tudományos osztályvezetője, 1966-tól 1983-ig a Magyar Mezőgazdasági Múzeum főigazgató-helyettese volt. 1956-ban kandidátusi, 1966-ban a tudomány doktora fokozatot szerzett. Az ELTE címzetes egyetemi tanára volt. A fővárosban hunyt el 2002. november 1-jén. Budapesti búcsúztatása után a szülőfalu, Báránd temetőjében helyezték örök nyugalomra.

Balassa Iván kiterjedt munkásságát nem könnyű számba venni. Kiemelkedő eredményel kutatta a mezőgazdasági munkaeszközöket, a hagyományos földművelés, a különféle növénykultúrák, valamint a magyar népi szőlő- és bortermelés, a borkultúra történetét és európai kapcsolatait. Vizsgálta Magyarország etnikai-vallási kisebbségeit, a magyar-

országi temetők néprajzát, a népművészet számos kérdését, valamint a tudománytörténetet, és a magyarországi muzeológia, múzeumtörténet több vonatkozását. Nyelvészeti tájékozottsága egész munkássága során organikusan simul bele az agrár-etnográfiaiával és a tárgy-történettel kapcsolatos kutatásaiba, munkáiban a nyelvészeti vonatkozások erős bizonyító anyagot képviselnek. Gyarapították ezt az érdeklődését olyan kiemelkedő személyiségek, mint Csúry Bálint, akinél Debrecenben doktorált, majd Szabó T. Attila, akivel még a kolozsvári egyetemen kötött életre szóló barátságot. A kolozsvári évek során főleg Viski Károly formálta a néprajzi érdeklődését, a Székely Nemzeti Múzeumban pedig Herepei János tevékenysége volt rá nagy hatással. Terepmunkáit, gyűjtőútjait főleg Erdélyben, valamint Észak- és Kelet-Magyarországon végezte.

Publikációs tevékenysége rendkívül gazdag és szerteágazó. A tudományos fokozatot jelentő disszertációk mellett,³ számos könyvet publikált, magyar és idegen nyelven nagy számban jelentek meg tanulmányai szakfolyóiratokban és tanulmánykötetekben is.⁴ Kitűnő szervezőképességét és rendkívüli munkabírást kamatoztatva, kiterjedt szakmai-közéleti tevékenységet folytatott, egyebek mellett a Magyar Néprajzi Társaság különböző tisztségeinek viselőjeként, majd elnökeként (1982–1991), az MTA Néprajzi, Agrártörténeti és Művelődéstörténeti Bizottságainak tagjaként, az AIMA (Mezőgazdasági Múzeumok Világszövetsége) alelnökeként, a Mezőgazdasági Eszközök Kutató Intézet (Koppenhága) elnökségi tagjaként, a TIT Néprajzi Választmányának alapító elnökeként (1975–), a Györffy István Néprajzi Egyesület tiszteletbeli elnökeként, valamint a *Néprajzi Látóhatár* szerkesztő bizottsága elnökeként. Sokféle elismerése, kitüntetése közül kiemelkedik a svéd Gusztáv Adolf Tudományos Akadémia levelező, majd rendes tagsága, a Dán Királyi Akadémia tagsága és a Herder-díj (1980). A *magyar kukorica* című könyvéért 1962-ben Akadémiai Díjat kapott, elnyerte a Magyar Néprajzi Társaság Györffy István Emlékérmét (1977), a TIT Bugát Pál Emlékérmét és a múzeumi szakma Móra Ferenc-díját (1981). 1997-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjével tüntették ki.

Tudományos pályáján fontos szerep jutott a szerkesztői munkának: az *Ethnographia* (1949–1956), a *Néprajzi Értesítő* (1954–1955), a *Néprajz Mindenkinek* és a *Népművészet mesterei* sorozat, a *Magyar Népművészet* (1951–1954), a *Magyar Népi Díszítőművészet* (1954), a *Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei* (1956–1961), a *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* (1969–1970), a *Getreidebau in Ost- und Mitteleuropa* kötet (1972), az *Agrármuzeológiai Füzetek I–III.* (1981-től), a *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen* sorozat szerkesztőjeként tevékenykedett, a *Magyarországi Nemzetiségek Néprajza* főszerkesztőjeként pedig 1975-től szervezte a magyarországi kisebbségi néprajz szakmai fórumainak tevékenységét. Tagja volt a nyolckötetes, új magyar néprajzi szintézis szerkesztő bizottságának, az *Életmód* című kötetet szerkesztőként jegyezte. Ezekon kívül is számos kutatást szervezett, s azok eredményeit összegző köteteket szerkesztett. Az 1970-es évek közepén egyik elindítója volt a magyarországi nemzetiségek, nemzeti-etnikai kisebbségek kutatásának és a Békéscsabai Nemzetközi Nemzetiségkutató Konferenciák sorozatának.

Múzeumi tárgygyűjtő tevékenységével a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumot, a budapesti Néprajzi Múzeumot, a sárospataki Rákóczi Múzeumot és a Mezőgazdasági Múzeumot gazdagította. Közel száz múzeumi kiállítás szerzője, rendezője volt. Kiterjedt muzeológia munkásságából ki kell még emelni a Mezőgazdasági Múzeum Munkaeszköztörténeti Archívumának létrehozását, amely Európában is egyedülálló tudó-

1 tudomány és társadalom

mányos vállalkozás. Alapítója volt Keszthelyen a Georgikon Majormúzeumnak, Tolcsván a Borászati Múzeumnak és Szilvásváradon a Lipicai Múzeumnak is. Nagy teret szentelt a tudományos ismeretterjesztő tevékenységnek, segítette a népművészeti hagyományok továbbélését is, ezekhez kapcsolódóan megszámlálhatatlan előadást tartott.

Külön is meg kell emlékeznünk Balassa Ivánnak a megyénk, térségünk néprajzi-agrárhistoriai és művelődéstörténeti örökségének feltárásában végzett tevékenységéről. Generációm, aki már csak a koros, de fizikailag és szellemileg rendkívül fiatal, agilis és mindenre nyitott Balassa Ivánt ismerhette, legfeljebb elképzelni tudja, hogy milyen lehetett élete delén, ereje teljében, amikor a sorsa Sárospatakra vezérelte. Figyelme Zemplén minden tájára kinyílt, s egészében igyekezett megismerni a Hernád és a Tisza folyása közé eső térség hagyományát.⁵ Zempléni (és abaúji) vizsgálatainak egy része korábbi tudományos tájékozódásához illeszkedett,⁶ de például Tokaj–Hegyalja borkultúrájának történeti néprajza vagy a vízrendezés előtti Bodroghöz tradíciója a pataki évektől kezdve foglalkoztatta, s az itt kezdett munkái csak később, az 1960–70-es években értek be. Balassa Iván néprajzi látásmódját a komplexitásra való törekvés jellemezte. A hegyközi földművelésről írott monográfiájában az agrárhistoriai és történeti-néprajzi tájékozódás a társadalom jelenségeinek megfigyelésével egészült ki. A régi Bodroghöz lírai rajzában a térség külterjes gazdálkodásának – önálló tanulmányokban érlett – jellege a bodroghözi ember mese- és mondavilágával, jellegzetes kulturális habitusának jellemzőivel szervesül.⁷ Kutatói habitusa valódi kiterjedésének azonban a hegyaljai szőlő- és borkultúra vizsgálata adott keretet: a nyelvészet, az agrártörténet, a településtörténet, a történeti néprajz és ökológia, a művelődéstörténet és még számos más diszciplína látószögében értelmezi a történeti táj népének és jellegadó kultúrájának tradícióját. A teljesség igénye nélkül felsorolt művekből is kirajzolódik, hogy miként épült fel, s formálódott meg íróasztalán a tokaji bor monográfiája.⁸ Hasonlóan épültek fel az életmű más összefoglaló munkái is: könyvek és könyv értékű szintézisek.⁹

Balassa érdeklődése még a folklór területére is kiterjedt, amit a karcsai mondagyűjtemény kiadása igazol.¹⁰ Megkülönböztetett figyelmet szentelt a tudománytörténetnek: több pályatárs munkásságának önálló kötetet szánt, s se szeri, se száma a kisebb emlékező írásainak.¹¹ Patakhöz, a Hegyközhez, Tokaj-Hegyaljához és a Bodroghöz való ragaszkodása élete végéig elkísérte őt: Bihar és a Székelyföld mellett, ezt a térséget „fogadott” szülőhazájának tartotta. Újszászy Kálmán, Kántor Mihály, Kováts Dániel, Nagy Géza, Takács Béla és más kiválóságok barátsága is idekötötte.¹² Tanulmányok sora tanúskodik a tájainkkal való kapcsolatáról, becsesek számunkra a térség történeti helynévanyagán alapuló feldolgozásai is.¹³ Egyik létrehozója, s tiszteletbeli elnöke volt a Sárospatak és Királyhelmece központú Bodroghözi Művelődési Egyesületnek, szakmai és emberi tekintélye sokat jelentett az államhatár által megosztott történeti táj szellemi egyesítésében. 2001-től a *Zempléni Múzsza* egyik első védnöke volt.

2005-ben a Balassa család és a Bodroghözi Művelődési Egyesület a jeles tudós emlékére létrehozta a Balassa Iván-díjat, a Bodroghöz kutatásában jelentős eredményt elérők elismerésére. Ugyanabban az évben Tarcalon utcát neveztek el róla, s emléktáblát avattak a tiszteletére. Bárádon, amelynek Balassa Iván díszpolgára volt, 2007. október 5-én konferencián emlékeztek meg a település jeles szülöttéről. Akkor avatták fel emléktábláját a református lelkészi lakás falán, ahol született, s ahol a gyülekezetét fél évszázadon át szolgáló lelkész nagyapa, Szabó József családjával élt.

Balassa Ivánnak ma is sok dolga lenne a múzeumügy, az etnográfia és a tudományos közélet területén. A fiatalabb generációk számára időről időre fel kell idéznünk jeles elődünk és pályatársunk jelentőségét, remélve, hogy az utánunk jövők sem feledik el.

Jegyzetek

¹ Balassa Iván életrajzához: *Ki kicsoda a magyar mezőgazdaságban? A századvég magyarsága* 4. Szerk.: Balogh Margit. Szekszárd, 1997; Csoma Zsigmond: *Balassa Iván*. In: *Magyar múzeumi arcképcsarnok*. Főszerk.: Bodó Sándor – Viga Gyula. Budapest, 2002. 38–39. o.; Dankó Imre: *Balassa Ivánra emlékezünk*. = *Ethnographia*, CXIII. évf. (2002) 323–328. o.; lásd még: Dankó Imre: *Balassa Iván és a szülőföld*. = *Múzeumi Kurír*, 1995. 5–8. (67) szám.

² *A debreceni cívis földművelésének munkamenete és műszókincse*. Debrecen, 1940.

³ *A magyar kukorica*. Néprajzi tanulmány. Budapest, 1960; *Az eke és a szántás története Magyarországon*. Budapest, 1973.; *Aratómunkások Magyarországon (1848–1944)*. Budapest, 1985.

⁴ *Rendkívül kiterjedt szakirodalmi munkásságát többször is összefoglalta hűséges munkatársa, Regdon Rezsóné, Bagi (Rösler) Mária, aki pár nappal Balassa Iván előtt hunyt el*. *Balassa Iván irodalmi munkássága (1939–1975)*. Összeállította: Regdon Rezsóné. Budapest, 1975.; *Balassa Iván irodalmi munkássága (1939–1976)*. Összeállította: Regdonné Bagi Mária. = *Ethnographia*, LXXXVIII. évf. (1977) 210–223. o.; *Balassa Iván irodalmi munkássága (1977–1987)*. Összeállította: Serfőzőné Gémes Magda. In: *Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére*. Szerk.: Balázs Géza – Voigt Vilmos. Budapest, 1987. 259–266. o.; *Balassa Iván irodalmi munkássága (1987–1997)*. Összeállította: Serfőzőné Gémes Magda. In: *Európából-Európába. Ünnepi írások a 80. éves Balassa Iván tiszteletére*. Szerk.: Csoma Zsigmond – Viga Gyula. = *Néprajzi Látóhatár*, VI. évf. 1997. 1–4. szám. 645–649. o.

⁵ *Néprajzi feladatok a Hernád és a Tisza között*. Sárospatak, 1960.

⁶ *Földművelés a hegyközben*. Budapest, 1964. (Új kiadása: *A Hegyköz földművelése*. Budapest, 2000.)

⁷ *Lápok, falvak, emberek*. Budapest, 1975.

⁸ *A mecenzéfi földmunkások Tokaj-Hegyalján*. = *Néprajzi Közlemények*, IV. évf. 1959. 4. szám, 287–291. o.; *Furmint*. = *Magyar Nyelvőr*, LXXXV. évf. 1961. 94–96. o.; *A szőlőművelés és a borkezelés változásai a XVI–XVII. században Tokaj-Hegyalján*. = *Agrártörténeti Szemle*, XV. évf. 1973. 1–12. o.; *Faktorok (közvetítők) Tokaj-Hegyalja XVIII. század végi és XIX. század eleji borkereskedelmében*. In: *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei*, 1973–74. Budapest, 145–159. o.; *A filoxéra Tokaj-Hegyalján*. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XIII–XIV. köt. Miskolc, 1975. 305–332. o.; *A tokaj-hegyaljai borfélések terminológiája*. = *Magyar Nyelv*, LXXI. 1975. 299–308. o.; *Adatok a zsidók szerepéhez Tokaj-Hegyalja vidékének szőlőművelésében és borkereskedelmében (1791–1841)*. In: *Évkönyv. A Magyar Izraeliták Országos Képviselete*. Budapest, 1982. 5–27. o.; *A tokaj-hegyaljai aszúbor és eszencia (1790–1810)*. In: *Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei*, 1984–85. Budapest, 123–146. o.; *A tokaj-hegyaljai aszú korai története*.

1 tudomány és társadalom

In: Az Egri Múzeum Évkönyve, XXIII. köt. Eger, 1987. 223–238. o.; A tokaj-hegyaljai szőlőművelés munkaszervezetének néhány vonása a XVI–XX. században. = Agrártörténeti Szemle, XXX. évf. 1988. 271–305. o.; Tokaj–Hegyalja szőleje és bora. Tokaj–Hegyaljai Állami Gazdasági Borkombinát. Tokaj, 1991. A témához lásd még: Orosz István: Balassa Iván agrártörténeti munkássága. = Múzeumi Kurír, 1995. 5–8. (67) szám, 12–15. o.

⁹ Magyar néprajz (Ortutay Gyulával). Budapest, 1979; Az aratómunkások Magyarországon. Budapest, 1985; A magyar falvak temetői. Budapest, 1989; A határokon túli magyarok néprajza. Budapest, 1989. (Új, bővített kiadása: A szomszédos országok magyarjainak néprajza. Budapest, 2003.); Gabonatermesztés. In: Magyar néprajz II. Gazdálkodás. Szerk.: Szilágyi Miklós. Budapest, 2001. 295–434. o. Lásd még: A magyar gabonatermesztés néprajza. Néprajz egyetemi hallgatóknak, 7. Debrecen, 1990.

¹⁰ Karcsai mondák. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, 11. Budapest, 1963.

¹¹ Például: Jankó János (1868–1902). Budapest, 1975; Szabó T. Attila (1906–1987), Erdély nagy nyelvtudósa. Budapest, 1996; Sokat fáradozott az Újszászy Kálmán Emlékkönyv (Kováts Dániellel és Szentimrei Mihállyal szerkesztette: Budapest–Sárospatak, 1996) megvalósulásáért. Különösen sokat tett a félszázadon át jó barát, László Gyula munkásságának megismertetéséért. Vö.: László Gyula (1910–1998) emlékkönyv. Szerk.: Balassa Iván – László Emőke. Budapest, 2001.

¹² Takács Béla: Balassa Iván Sárospatakon. = Múzeumi Kurír, 1995. 5–8. (67) szám, 9–11. o.; Pocsainé Eperjesi Eszter: Búcsú Balassa Ivántól. = Zempléni Múzsza, III. évf. 2003. 1. szám, 81–82. o.; Bencsik János: Balassa Iván Borsod–Abaúj–Zemplén megyében. (Függelék: B. I. Borsod–Abaúj–Zemplén megyéről szóló művei. Összeállította: Tóth Gergely). In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XLIII. köt. Miskolc, 2003. 583–596. o.; Kováts Dániel: Balassa Iván közöttünk. In: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 12. Sátoraljaújhely, 2002. 313–314. o.; Viga Gyula: Balassa Iván (1917–2002). In: A Zempléni-hegység földrajzi lexikona. Szerk.: Frisnyák Sándor – Gál András – Horváth Gergely. Nyíregyháza–Szerencs, 2009. 32–33. o.

¹³ Sárospatak történeti helyrajza a XVI–XX. században. Miskolc–Sárospatak, 1994; Sárospatak határának helynevei (Kováts Dániellel). Sárospatak, 1997.